

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI` XALI`Q BILIMLENDIRIW
MINISTRILIGI

A`jiniyaz ati`ndag`i` No`kis ma`mleketlik pedagogikali`q instituti`

Qaraqalpaq til bilimi kafedrası`

Qaraqalpaq tili ha`m a`debiyati` fakul`teti

4^V-kurs pitkeriwshisi

Seytimova Saltanat Mi`rzabekovnani`n`

**«QARAQALPAQSTAN TOPONIMLERININ` LEKSIKA-
GRAMMATIKALI`Q WO`ZGESHELIGI»**

degen temasi` boyi`nsha bakalavr da`rejesin ali`w ushi`n

PITKERIW QA`NIGELIK JUMI`SI`

Ilimiy basshi`:

f.i.k. M.Qurbanov

No`kis – 2014

Jaqlawg`a ruxsat berildi:

Fakultet dekani`:	f.i.k. B.Dilanov
Kafedra basli`g`i`:	f.i.k., doc. W.Sayi`mbetov
Ilimiy basshi`:	f.i.k. M.Qurbanov

**Tema: «Qaraqalpaqstan toponimlerinin` leksika-grammatikalı`q
wo`zgesheligi »**

Pitkeriwshi:	Seytimova Saltanat
--------------	--------------------

Ma`mleketlik attestaciya komissiyasi`ni`n` qarari`:

Seytimova Saltanatti`n` pitkeriw qa`nigelik jumi`si`na
«___» bahasi` qoyi`lsi`n.

MAK basli`g`i`:

_____	_____
-------	-------

MAK ag`zalari`:

1. _____	_____
2. _____	_____
3. _____	_____
4. _____	_____
5. _____	_____

JOBASI`:

Jumi`sti`n' uli`wma si`patlamasi`

Kirisiw

I bap. Respublika toponi`mi`yasi`nda qollani`latug`i`n geografi`yali`q terminler

II bap. Qaraqalpaqstan toponimlerinin` grammatikali`q quri`li`si`

Tu`bir toponimler

Qospa toponimler

III bap. Qaraqalpaqstan toponimlerinin` semantikali`q klassifikaciyasi`

1. Etnotoponimler

2. Antrotoponimler

3. Xali`qti`n` ka`sip-wo`nerine baylani`sli` toponimler

4. Fitotoponimler

5. Zootoponimler

6. Geomorfologiyali`q toponimler

7. Uqsas toponimler

8. Waqi`ya-ha`diyseler menen baylani`sli` toponimler

9. A`psana ha`m diniy tu`sinikler menen baylani`sli` toponimler

10. Belgi (ni`shan) yetip berilgen toponimler

11. Zamago`y toponimler

Juwmaq

Paydalani`lg`an a`debiyatlar

A`jiniyaz ati`ndag`i` No`kis ma`mleketlik pedagogikali`q instituti`, Qaraqalpaq tili ha`m
a`debiyati` fakul`tetı Qaraqalpaq til bilimi kafedrası`
2013-2014-oqi`w ji`li`

Student: Seytimova Saltanat

Ilimiy basshi`: f.i.k. M.Qurbanov

Tema: «Qaraqalpaqstan toponimlerinin` leksika-grammatikali`q wo`zgesheligi»

AVTORLI`Q ANNOTACIYA

Temani`n` aktual`li`g`i`. Ha`zirge shekem qaraqalpaq tilinin` tu`rli tarawları` boyi`nsha jemisli miynetler do`retildi. Toponimler de til qubi`li`si` boli`p, wolar ja`miyette adamlardı`n` bir-biri menen qatnas jasawı`nda belgili da`rejede wori`n tutadı`. Ha`r bir aymaqtag`i` toponimlerdi toplaw, wolarg`a lingvistikali`q tallaw jasaw ha`zirgi til ilimi, woni`n` bir qatar tarawları` ushi`n a`hmiyetli yesaplanadı`. Sol ushi`n da Qaraqalpaqstan toponimlerin toplaw, wolarg`a tillik ko`zqarastan tallaw jasaw bu`gingi til biliminin` bar qatar tarawları` (leksikologiya, toponimika) ushi`n tiykarg`i` dereklerden biri boladı`. Bul ma`seleler pitkeriw qa`negelik jumi`si` temasi`n izertlewdin` aktual yekenligin belgilep beredi.

Izertlewdin` tiykarg`i` maqseti ha`m wazi`ypaları`. Qaraqalpaqstan Respublikası`, woni`n` arqa rayonları` toponimlerin toplaw, grammtikali`q quri`li`si`na qaray tallaw, semantikali`q wo`zgesheliklerine qaray klassifikasiyalaw. Usi`g`an baylani`sli` jumi`sta to`mendegi wazi`ypalardı` sheshiw belgilendi:

- Respublika aymag`i`ndag`i` jer-suw atamaları`n toplaw ha`m wolardı` lingvistikali`q ko`z qarastan analizlew;

- qaraqalpaq tilindegi geografiyalı`q terminlerdin` Respublika toponimlerin jasawdag`i` worni` ha`m wazi`ypası`n (xi`zmetin) ani`qlaw .

**Izertlewdin` metodologiyali`q ha`m teoriyalı`q tiykarları`.** Jumi`sti` jazı`w bari`si`nda sali`sti`rmalı`, tariyxı`y metodlar paydalani`ldi`. Belgili toponimistlerden G.Q.Qonqashpaev, A`.A`bdiraxmanov, S.U.Umurzaqov, S.Ataniyazov, H.Hasanov, S.Qaraev, Z.Dusimov, Q.Abdimuratov, sonday-aq, usi` taraw boyi`nsha islengen monografiyalı`q, sabaqli`q ha`m dissertasiyalı`q jumi`slardag`i` pikirler basshi`li`qqa ali`ndi`.

**Jumi`sti`n` a`meliy a`hmiyeti:** Jumi`sti`n` materialları` studentler, magistrantlar ilimiy jumi`sları`n jazı`wda derek si`pati`nda paydalani`wg`a boladı`.

Jumi`sti`n` quri`li`si`: Jumi`s quri`li`si` boyi`nsha ki`ri`si`w, tiykarg`i` yeki bo`lim, juwmaq ham paydalani`lgan adebi`yatlar di`zi`mi` menen 51 betti quraydı`.

Ilimiy basshi`:

f.i.k. M.Qurbanov

Student:

S.Seytimova

JUMI'STI'N' ULI'WMA SI'PATLAMASI'

Tema'ni'n' aktualigi. Ha'zirge shekem qaraqalpaq tilinin' tu'rli tarawlarin' boyi'nsha jemisli miynetler do'retildi. Atap aytqanda, bir qansha ilimiy bag'dardag'i' a'dbiyatlar, sabaqli'qlar, maqalalar baspada ja'riyalandi'. Bul ta'qilettegi jumi'slardin' basli' maqseti – tilimizdin' milliy o'zgesheliklerin ko'rsetiw, tuwi'sqan ha'm basqa da rawajlang'an tiller arasin'dag'i' ornin' belgilew si'yaqli' ma'selelerge qarati'lg'an. Usi' jerde Prezidentimiz I.A.Karimov ana tili haqqi'nda aytqan mi'na pikirini ayti'p wo'tiw worin'li': "Wo'zlikti an'law, milliy sana ha'm woy-pikirdin' ko'rinisi, a'wladlar wortasin'dag'i' ruwxii'--ma'nawiy baylani's til arqali' ko'rinetug'i'ni' ma'lim. Barli'q iygilikli pazi'yetler insan qalbine, yen' da'slep ana ha'yyiwi, ana tilinin' ta'kirarlanbas go'zzalli'g'i' menen sin'edi. Ana tili – bul millettin' ruwxii'".¹

Demek, ana tilimizdin' turmi'si'mi'zda tutqan worni', woni' shi'n ma'nisinde milliy qa'diriyat si'patin'da tani'w, keleshek a'wladqa jetkeriw jolin'da bir qansha na'tiyjeli jumi'slar a'melge asiri'lmaqta. Sol ushin' da ha'zirgi qaraqalpaq a'dbiy tilinin' fonetikasi' menen imlasi', grammatikasi', terminologiyasi' menen stilistikasi' ha'm basqa da bir qansha tarawlarin'da na'tiyjeli jumi'slar a'melge asiri'ldi'.

Adamzat turmi'si' ta'biyat, wondag'i' ha'r qi'yli' obektler menen ti'g'i'z baylani'sli'. Al, bunday obektlerdi bir-birinen aji'rati'p tani'w ushin' wolardin' ha'r qaysi'si'na atamalar beriledi. Wolar ilimiy a'dbiyatlarda **toponimler** dep ataladi'.

Toponimler de til qubi'li'si' boli'p, wolar ja'miyette adamlardin' bir-biri menen qatnas jasawin'da belgili da'rejede worin' tutadi'. Ha'r bir aymaqtag'i'

¹ Karimov I.A. Joqari ma'nawiyat – jen'ilmes ku'sh. – Tashkent: Manaviyat, 2008. – B. 82-83.

toponimlarni toplaw, wolarg'a lingvistikali`q tallaw jasaw ha`zirgi til ilimi, woni`n` bir qatar tarawlarin` ushin` a`hmiyetli yesaplanadi`. Sol ushin` da Qaraqalpaqstan toponimlerin toplaw, wolarg'a tillik ko`zqarastan tallaw jasaw bu`gingi til biliminin` ayi`ri`m tarawlarin`, atap aytqanda, leksikologiya, dialektologiya, toponimika ushin` tiykarg`i` dereklerden biri boladi`. Bul ayti`lg`an pikirler pitkeriw qa`nigelik jumi`si` ushin` tan`lap ali`ng`an temani` u`yreniwdin` aktual yekenin da`lilleydi.

Jumi`sti`n` maqseti` ham wazi`ypalari`. Qaraqalpaqstan Respublikasi`, woni`n` arqa rayonlari` toponimlerin toplaw, wolardi`n` jasali`wi` ushin` xi`zmet atqaratug`i`n` geografiyali`q terminlerdin` xi`zmetin ani`qlaw, toponimlerdin` grammtikali`q quri`li`si`na qaray tallaw, semantikali`q wo`zgesheliklerine qaray klassifikasiyalaw si`yaqli` ma`selelerdi u`yreniw pitkeriw qa`nigelik jumi`si`ni`n` maqseti boli`p yesaplanadi` Usi`g`an baylani`sli` jumi`sta to`mendegi wazi`ypalardi` sheshiw belgilendi:

- Respublika aymag`i`ndag`i` jer-suw atamalarin`n` toplaw ha`m wolardi` lingvistikali`q ko`z qarastan analizlew;
- qaraqalpaq tilindegi geografiyali`q terminlerdin` Respublika toponimlerin jasawdag`i` worni` ha`m wazi`ypasi`n (xi`zmetin) ani`qlaw ;
- Qaraqalpaqstan toponimlerinin` grammatikali`q quri`li`si` menen jasali`w usi`llarin`n` u`yreniw;
- wolardi` semantikali`q jaqtan toparlarg`a bo`lip u`yreniw.

Jumi`sti`n` teori`yali`q ham ameli`y ahmi`yeti`. Bul temani` pitkeriw qa`nigelik jumi`si`ni`n` temasi` si`pati`nda u`yreniw teoriyali`q ha`m a`meliy jaqtan u`lken a`hmiyetke iye. Pitkeriw qa`nigelik jumi`s materiallari` jergilikli toponimlarni` u`yreniwde qosi`msha material xi`zmetin atqara aladi`. Ameliy jaqtan a`hmiyeti sonda – tlabalar jumi`s ushin` toplang`an materiallardin`

(toponimlar, geografialiq terminlar) «Qaraqalpaq onomastikasi» pa`ninen wo`z betinshe, referat ha`m kurs jumi`slari`n wori`nlawda paydalani`wi`na boladi`.

**Jumi`sti`n' quri`li`si`.** Jumi`s ki`ri`si`w, tiykarg`i` 3 bap, juwmaqlaw ham paydalani`lgan adebi`yatlar di`zi`mi` menen 51 betten i`barat.

KIRISIW

Du`n`yadag`i` ko`plegen sha`ha`r menen qalalardi`n`, da`r`ya menen ko`llerdi`n` atamaları` ilimiy a`debiyatlarda geografiyalı`q atamalar yamasa toponimler degen terminler menen ataladı`. Toponimler de til leksikasi`ni`n` belgili bir topari`n quraytug`i`n so`zler topari`.

Hesh bir tilde ma`nissiz atama bolmaydı`. Ha`r bir jer-suw atamasi` wo`z ma`nis-mazmuni`na, tariyxi`na iye. Wolar belgili bir sebeplerge baylani`sli` ju`geze keledi. Sol ushi`n da toponimlerdi u`yreniw arqali` xali`qti`n` wo`tmishi, jasaw worni`, ta`biyati`, relefi, ruwxı`y-ma`deniy turmi`si`, tariyxi`, ka`sibi, wo`simlik ja`ne haywanatlar du`n`yasi` ha`m t.b. haqqi`nda mag`li`wmatlar ali`w mu`mkinshiligi payda boladı`. Demek, toponim xali`q do`retpesi, wol xali`qti`n` wo`tmishi ha`m bu`gini menen ti`g`i`z baylani`sli`.

Toponim grekshe *topos* – "wori`n", "jay" ha`m *onoma* – "at", "atama" degen so`zlerden jasalg`an, al **toponimika** jer-suw atamaları`ni`n` ma`nisin, etimologiyasi`n, tariyxi`y shi`g`i`si`n, jasali`w ni`zamli`li`qlari`n, grammatikalı`q quri`li`si`n ha`m t.b. u`yrenetug`i`n onomastikani`n` bir bo`limi.

Jer-suw atamaları` ju`da` yerte da`wirlerdi`n` jemisi boli`p, a`yyemgi da`wirlerde-aq adamlar wo`zlerin qorshag`an wortali`qtag`i` geografiyalı`q obektlerge atamalar bergen. Wolardi`n` ko`pshiligi waqi`tlar wo`tiwi menen joq boli`p ketken yamasa ma`nisi umi`ti`lg`an. Bazi`lari` bu`gingi ku`nge shekem jetip kelgen. Ali`mlar wo`z da`wirlerinde wolardi`n` ma`nis-mazmuni`n u`yreniwge qi`zi`qqan. Demek, toponimlerdi u`yreniw isleri yerte da`wirlerden baslang`an.

Tu`rkiy tillerde toponimlerdi izertlew isi XX a`sirdi`n` 20-jı`llari`nan baslap qolg`a ali`ndi`. Bul waqi`tqa kelip tu`rkiy tilles respublikalarda jergilikli kadrlardi`n` wo`sip jetilisiwi menen wo`z respublikasi` aymag`i`ndag`i`

toponimlardi toplaw, wolardi` lingvistikali`q, etimologiyali`q jobada u`yreniwge kewil awdari`la basladi`. A`sirese, bul salada Wo`zbekstan, Qazaqstan, Tu`rkmenstan respublikalari` toponimleri boyi`nsha L.V.Vyatkin, E.D.Polivanov, H.Hasanov, S.Aliev, S.Amanjолоv ha`m tag`i` basqalardi`n` da`slepki maqalalari` jari`q ko`re basladi`.

Ha`zirge shekem ko`plegen tu`rkiy tilles respublikalarda toponimler ha`r ta`repleme izertlep u`yrenilgen, wol boyi`nsha iri ko`lemli ilimiy-izertlew jumi`slari` islengen.

Tu`rkiy toponimikasi`ni`n` izertlenip u`yreniliwi 40-ji`llardan son` tez pa`t penen rawajlandi`. A`sirese, Qazaqstan, Qi`rg`i`zstan toponimlerinin` u`yreniliwi ko`zge tu`sedi. S.Amanjолоv, A`.A`bdiraxmanovlar Qazaqstan toponimikasi`n izertlew isi menen tikkeley aylani`sti`. 60-ji`llardan son` tu`rkiy toponimikasi`ni`n` a`hmiyetli ma`seleleri boyi`nsha bir qatar ilimpazlardi`n` maqala, monografiya ha`m toponimiyali`q so`zlikleri baspadan shi`qti`. Bul waqi`tqa kelip, Qazaqstan toponimikasi`n u`yreniw, wolardi` toplaw, so`zlikler islep shi`g`ari`wda G.Q.Qonqashpaev², A`.A`bdiraxmanov³, T.Januzaqov⁴, E.Qoyshi`baevlar, Qi`rg`i`zstan toponimlerinin` ma`seleleri geograf S.U.Umurzaqov⁵, tilshilerden Q.Qonqabaev⁶, D.I.Isaevlardi`n`⁷ atlari` menen baylani`sli`. Tu`rkmenstan respublikasi` toponimikasi`ni`n` rawajlani`wi`nda akademik S.Ataniyazovti`n` miynetleri salmaqli` ori`n tutti`⁸.

Wo`zbekstanda toponimlardi izertlewde de a`dewir jumi`slar ali`p bari`ldi`. Da`slepki wo`zbek toponimisti H.Hasanovti`n` kandidatli`q dissertasiyasi`

² Конкашпаев Г.К. Словарь казахских географических названий. – Алма-Ата: 1963.

³ Ёбдиррахманов Ё. Топонимика жёне этимология. – Алматы: Ёылым, 1975.

⁴ Жанузаков Т. Очерк казахской ономастики. – Алма-Ата: 1982.

⁵ Умурзаков С.У. Киргизская оронимическая терминология и оронимия Тянь-Шаня // Ономастика Средней Азии. 2. – Фрунзе: Илим, 1980. 128-135-б.

⁶ Конкобаев К. Топонимия Южной Киргизии. – Фрунзе: Илим, 1980. 172 б.

⁷ Исаев Д. Жер-су аттарының сыры. – Фрунзе: 1977.

⁸ Атаниязов С. Түркменистаның географик атларының дүшиндиришли сөзлүги. – Ашгабад: Ёлым, 1980.

топонимлардин` транскрипсияси`на, докторли`q dissertasiyasi` tariyxi`y toponimiyag`a arnalg`an. Woni`n` miynetlerinde<sup>9</sup> tek respublika ko`lemindegi toponimlar g`ana yemes, pu`tkil Worta Aziyani`n` geografiyali`q atamaları` haqqi`nda da bahali` pikirler ayti`ladi`.

Son`g`i` da`wirlerde o`zbek ali`mlari`ni`n` bul tarawda islegen ilimiy-izertlew jumi`slari`, wo`zbek onomastikasi`ni`n` bir neshe tarawlari` boyi`nsha jetiskenliklerdi qolg`a kiritti. Bunday jumi`slar qatari`na S.Qoraevti`n` bir neshe izertlewlerin ayti`wg`a boladi`.¹⁰

Qaraqalpaq toponimikasi` wo`z aldi`na tek 1960-ji`llardan son` arnawli` tu`rde izertlew obektine aylandi`. Bul tarawda Q.Abdimuratov 1966-ji`li` Qaraqalpaqstan toponimlari boyi`nsha tariyxi`y-lingvistikali`q jobada kandidatli`q dissertasiyasi`n jaqladi`. Bul izertlewlerinin` juwmag`i` retinde woni`n` da`slep qaraqalpaq, son` wori`s tillerinde monografiyalari` jari`q ko`rdi.<sup>11</sup> Avtordi`n` bul jumi`slari`nda Qaraqalpaqstandag`i` ko`plegen toponimlar qurami` ha`m quri`li`si` boyi`nsha talqi`lani`p, ayi`ri`mlari`na etimologiyali`q tallaw islendi. Bunnan basqa bul tarawda jergilikli kadrlardan Q.Paxratdinov, Q.Seytniyazov, M.Qurbanov, G.Ma`mbetova ha`m G.Abishovlardi`n` jergilikli toponimlardin` etimologiyasi`, ma`nilik-tematikali`q toparlari`, grammatikali`q quri`li`si` jasali`w usi`llari` ha`m t.b. ma`selelerge arnalg`an bir neshe maqalalari` baspada ja`riyalandi`.

Solay yetip, ha`zirgi qaraqalpaq toponimikasi`nda (basqa tu`rkiy tillerine qarag`anda) yele de izertlewlerdi ku`tip turg`an ma`seleler barshi`li`q dep woylaymi`z. A`sirese, respublikami`zdag`i` toponimlerdi toplaw, wolardi` lingvistikali`q jobada u`yreniw, toponimlar so`zligin islep shi`g`i`w ha`m t.b. usi` si`yaqli` ma`selelerdi sheshiw da`wir talabi` boli`p tur.

⁹ Ҳасанов Ҳ. Географик номлар сири. – Тошкент: Ўзбекистон, 1985.

¹⁰ Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005.; Қораев С. Топонимика. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2006.

¹¹ Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған?. – Нөкис. – Қарақалпақстан, 1965.; Абдимуратов Қ. Почему так названо? (на материалы каракалпакской топонимики). – Нукус: Каракалпақстан, 1970. 130 б.

I bap. RESPUBLIKA TOPONI`MI`YaSI`NDA QOLLANI`LATUG`I`N GEOGRAFI`YaLI`Q TERMINLER

Son`g`i` ji`llari` ko`plegen yellerdin` geograf ha`m tilshileri geografiyali`q terminlerdi, a`sirese, jergilikli aymaqa ta`n bolg`an geografiyali`q terminlerdi ha`r ta`repleme u`yreniwge ayri`qsha kewil awdarmaqta. Wo`ytkeni, wolar aymaqtin` ta`biyg`i`y geografiyali`q wo`zgesheliklerin, jergilikli toponimlardin` si`rlarin` aniqlawda u`lken a`hmiyetke iye dereklerden biri.

Toponimler menen dizbeklesip, wolar si`patlag`an obektti bildiretug`i`n geografiyali`q terminler toponimikada a`hmiyetli wori`n iyeleydi. Geografiyali`q terminler toponimlardin` aji`ralmas bir bo`legi, wolar bir-biri menen wo`z ara ti`g`i`z baylani`sli`. Sonday-aq, wolar toponimlardin` ma`nisin aship beretug`i`n gilt wazi`ypasi`n da atqaradi`.

Qaraqalpaq tilindegi geografili`q terminler ayi`ri`m jergilikli ilimpazlardin` so`zlik ha`m ilimiy maqalalari`nda so`z yetilgen. Q.Abdimuratovtin` "Qaraqalpaq toponimikasi" atli` kandidatli`q dissertasiyasi` ha`m "Nege usi`lay atalg`an?"<sup>12</sup> dep atalg`an miynetinde, Y.O`mirbaevtin` geografiyali`q terminlerge arnalg`an so`zliginde<sup>13</sup> u`yreniledi. Qaraqalpaq tilindegi geografiyali`q terminlardin` leksika-grammatikali`q wo`zgeshelikleri boyi`nsha M.Qurbanov arnawli` tu`rde ilimiy izertlew jumi`s ali`p bardin` ha`m bul tema boyi`nsha 2011-jil kandidatli`q dissertasiyasi`n qorg`adi`.¹⁴

¹² Абдимуратов Қ. Қарақалпақ тилинің топонимлерінен очерклер.: КД. Нөкіс: 1966.; "Неге усылай аталған?" – Нөкіс: Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы, 1965.

¹³ Умурбаев Е. Географиялық терминлер менен атамалардың орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. – Нөкіс: Билим, 1993. 244 б.

¹⁴ Қурбанов М.Д. Қарақалпақ тилиндегі географиялық терминлердің лексика-грамматикалық өзгешеліктері.: – Филол. илим. канд. ... дисс. - Нөкіс: 2011. 127 б.

Solay yetip, tilimizdagi geografiali`q terminlerlerdi lingvistikali`q jaqtan tallaw tilimizdin` tariyxin` izertlewde, toponimlerdin` etimologiyasin`, jasali`w usi`llari`n ani`qlawda ja`rdemin tiygizedi.

Qaraqalpaqstan toponimlerin quri`li`si` jag`i`nan tallap u`yrengenimizde, tilimizdagi qollanatug`i`n bir qatar geografili`q terminler ken` qollani`ladi` ha`m wolardi`n` toponimler jasaw xi`zmeti de ha`r qi`yli`. Ayi`ri`mlari` wo`nimli bolsa, al basqalari` siyrek qollani`ladi`.

Qaraqalpaqstan toponimleri, tiykari`nan, jer betinin` ha`r qi`yli` rel`ef wo`zgesheliklerdi bildiretug`i`n *taw*, *to`be* (*to`beshik*), *ataw* (**oronimiyali`q**), jer betinin` ko`rinisi ha`m du`zilisin bildiretug`i`n *boz*, *kebir*, *qum*, *woy*, *taqi`r*, *qayi`r*, *shor* (**landshaftti` bildiretug`i`n**), adamlardi`n` jasaw wori`nlari`, yelatli` ma`kanlarg`a baylani`sli` qollani`latug`i`n *awi`l*, *yelat*, *jurt*, *qala* (**oykonimiyali`q**), *ati`z*, yegislik jer, dalan`li`q, *uli`wma* maydanlarg`a baylani`sli` qollani`latug`i`n *ati`z*, *bo`lik*, *karta*, *ko`lem*, *dala*, *jer*, *tog`ay* (**agroonimiyali`q**), sonday-aq suw obektlerine baylani`sli` qollani`latug`i`n *bulaq*, *da`rya*, *jarg`an*, *jarma*, *jarmi`s*, *jap*, *kanal*, *wo`zek*, *say*, *salma*, *ko`l*, *qudi`q*, *qa`ndek*, *hawi`z*, *shu`n`gil*, *jarg`an*, si`yaqli` (**gidronimiyali`q**) si`yaqli` terminlerdin` qatnasi`nda jasalg`an ha`m bul terminlerdin` qatnasi`nda jasalg`an toponimlerden atalg`an jerdin` ha`r qi`yli` wo`zgesheliklerin de biliwge boladi`. To`mende wolardi`n` ma`nilik wo`zgeshelikleri ha`m toponimler jasaw xi`zmeti haqqi`nda ken` tu`rde so`z yetemiz.

Taw termini. Qaraqalpaqstan Respublikasi` aymag`i`ni`n` ko`pshilik bo`legi tegisliklerden ibarat, al taw ha`m taw dizbekleri siyrek. Sonli`qtan, bul terminnin` qatnasi`nda jasalg`an oronimler de azshi`li`qti` quraydi`. Mi`sali`, *Ko`ksheltaw* (Kegeyli rayoni`), *Bo`rshitaw* (Taxtako`pir rayoni`) t.b.

Qaraqalpaq tilinin` tu`sindirme so`zliginde bul so`zge "Aynalasi`ndag`i` jerden ko`terin`ki biyiklik" – dep tu`sinik berilgen.¹⁵

**To`be termini.** Qaraqalpaq tilinde *to`be* degende ju`da` u`lken bolmag`an biyiklik tu`siniledi. Qaraqalpaqstan aymag`i`ndag`i` kishi biyiklikler, shoqatlar atamaları`na usi` termin qosi`li`p keledi. Mi`sallar: *Ospanto`be*, *Xanto`be* (Kegeyli rayoni`), *Qarawi`lto`be* (Taxtako`pir rayoni`) ha`m t.b.

Ataw termini. Qaraqalpaq tilinde *ataw* degende ten`iz, u`lken ko`llerdin` wortasi`ndag`i` biyik jer, yag`ni`y, suw shi`qpag`an jer, qurg`aqli`q tu`siniledi. Ma`selen, Moynaq rayoni` aymag`i`nda *Atatqan atawi`*, *Barsakelmes atawi`*, *Ji`lqi`shi` atawi`*, *Qarabayli` atawi`*, *Mal wo`lgen atawi`*, *Tay jegen atawi`* degen atawli`r bar.

Soni`n` menen birge, *ataw* termini biyik qumli`qlar, to`belerge de baylani`sli` qollani`ladi`. Mi`sali`, Kegeyli rayoni` aymag`i`nda *Bozataw*, *Erjan ataw*, *I`zbanataw*, *Qoyanli` ataw* dep atalg`an jerler bar.

Boz termini ayi`ri`m atamalar qurami`nda kelip "ti`n`, partaw jerge yamasa islew berilmey jati`rg`an jer" degen ma`nisin bildiredi. Bunday jerdin` topi`rag`i` bos ha`m wo`nimdarli`g`i` jaqsi` boladi`. Mi`sallar: *Bozjer* (Kegeyli rayoni`). Soni`n` menen birge, *boz* so`zi suw obektleri atamaları` qurami`nda da keledi. Bul jag`dayda suwdi`n` ren`ine baylani`sli` "i`layli` suw" ma`nisin bildiredi. Ma`selen, *Bozko`l*, *Bozjap* (Kegeyli rayoni`), *Bozjap kanali`* (Taxtako`pir rayoni`) ha`m t.b. Al, *Bozataw* (Qanli`ko`l, Shi`mbay rayonlari`, awi`l), *Bozawi`l* (Kegeyli, Xojeli rayonlari`) jer atamaları` qurami`nda jerdin`, topi`raqti`n` ren`ine, tu`r-tu`sine baylani`sli` qollani`ladi`.

¹⁵ Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. – IV т. Б. 287.

Kebir termini shi`g`i`si` arab tiline boli`p, qaraqalpaq tilinde "beti duzli` shor jer" degen ma`nige iye. Kebir jerlerdin` topi`raq qatlami` duzli` bolg`anli`qtan, bunday jerlerge yegin ko`germeydi. Mi`sallar: *Kiyeli kebirlik*, *Narmankebir*, *Esexankebir* (Kegeyli rayoni`), *Kebiralan`* (Shomanay rayoni`, awi`l), *Arshankebir* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

Qum termini shi`g`i`si` arab tiline boli`p, qaraqalpaq tilinde "beti duzli` shor jer" degen ma`nige iye. Qaraqalpaqstan aymag`i`ndag`i` qumli` ashi`q maydanlar atamaları` qurami`nda ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Da`wekequm* (Qarao`zek rayoni`), *Jumag`ulqum* (Qon`i`rat rayoni`), *Aybosi`nqum*, *Aqqum*, *Eshimbetqum*, *Jalan`ashqum* (Taxtako`pir rayoni`), *Bekbayqum*, *Esbergenqum* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

Woy termini. Jer betinin` tegislikten yamasa a`tiraptag`i` jerden pa`s, woy jerge baylani`sli` qollani`ladi`. Mi`sali`, Kegeyli rayoni`nda *Begdullawoy*, Shomanay rayoni` aymag`i`nda *Na`dirwoy* oronimlari bug`an mi`sal bola aladi`. Soni`n` menen birge, suw toplani`p qalg`an shuqi`rli`q yamasa yeski ko`ldin` worni` da usi`lay ataladi`. Bunday woy jerlar, ko`binese, suwsi`z boladi`.

Woy termini ayi`ri`m awi`l, jer atamaları`ni`n` jasali`wi`na tiykar boladi`. Mi`sallar: *Aydarha woy*, *Duri`swoy*, *Erjanwoy*, *Qazaqwoy*, *Pirmanwoy* (Kegeyli rayoni`, jer), *Qorazwoy*, *Mami`twoy* (Qanli`ko`l rayoni`, awi`l), *Qara woy* (Taxtako`pir, Shomanay rayonlari`, awi`l), *Qazanwoy*, *Kendirliwoy*, *Ta`jenwoy* (Shomanay rayoni`, jerdin` ati`, awi`l), *Pilla`nwoy* (Xojeli rayoni`, awi`l) t.b.

**Taqi`r termini.** Qaraqalpaq tilinin` tu`sindirme so`zliginde *taqi`r* so`zine "hesh qanday wo`simlik wo`spegen, tegis qatti` jer" dep tu`sinik

berilgen.¹⁶ Haqi'yqati'nda da, taqi'r jerler qatti' ha'm suwsi'z boli'p keledi. Sonli'qtan, jazdi'n' i'ssi'si'nda qaqi'rap, jari'li'p jatadi'. Taqi'r jerlerdin' u'stin'gi qatlami' qatti' bolg'anli'qtan, wo'simlikler siyrek wo'sedi. Qaraqalpaqstanni'n' ayi'ri'm rayonlari'nda taqi'r jerlerdi ushi'rati'w mu'mkin. Mi'sali', *Aytaqi'r* (Kegeyli rayoni'), *Uzi'ntaqi'r* (Qon'i'rat rayoni'), *Qarani'n' taqi'ri'* (Taxtakopir rayoni') si'yaqli'.

Qayi'r termini. Kanal yamasa ko'l suwlari' ko'beygen waqi'tta suw basi'p ketetug'i'n i'zg'ar, jumsaq qumli' pa's jer. Mi'sali', *Nawmanqayi'r* (Kegeyli rayoni', jer). Xorezm aymag'i'nda da'r'ya aqpay qalg'an jerler de *qayi'r* dep ayti'ladi'.¹⁷

Shor so'zi toponimler qurami'nda "topi'rag'i' duzli', ashshi' jer" ma'nisin bildiredi. Mi'sali', *Qoyanshor* (Qon'i'rat rayoni'), *Wo'tenin' shori'* (Qanli'ko'l rayoni') ha'm t.b. Bul termin *kebir* so'zi menen sinonim boli'p, basqa tu'rkiy tillerde *shor*, *sor*, *shur*, *shwr* si'yaqli' variantlari' bar. Al, gidronimlerdin' bir si'n'ari' boli'p kelgende "suwi' ashshi', i'layli'" degendi bildiredi. Mi'sali', *Shorjap* (Shomanay rayoni').

Awi'l termini. Qaraqalpaqstandag'i' ko'plegen oykonimler usi' terminnin' ja'rdeminde jasalg'an. Mi'sallar: *Bostan awi'li'* (Qanli'ko'l rayoni'), *Amanbay awi'l*, *Atash awi'l*, *Bekniyaz awi'l* (No'kis rayoni'), *Bostanli'q awi'li'* (Qon'i'rat, Shomanay rayonlari') ha'm t.b.

Ayi'ri'm izertlewshilerdin' pikirlerine qarag'anda, *awi'l* termini yeski tu'rkiy tilindegi "topla, ji'yna" ma'nisin bildiretug'i'n *av* (*av*) feyiline¹⁸ "wori'n, jay" ma'nisin bildiriwshi *-(u)l* affiksinin' qosi'li'wi' menen jasalg'an.¹⁹

¹⁶ Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1992. IV т. Б. 263.

¹⁷ Ражабов Ў. Топонимик индикаторларнинг функционал-семантик хусусиятлари.: 14 б.

¹⁸ Древнетюркский словарь. – С. 69.

¹⁹ Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 65; Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2000. – Б. 247.

Yelat termini. Qaraqalpaq tilinde usı kuńge shekem yelat (yelatlı woriń)lar *posyolka* dep atalıp keldi. Posyolka qala tipinde qurılǵan, qaladan wonsha uzaq bolmagʻan, xalqı tiǵıǵız jaylasqan worińǵa baylanıslı qollanıladı. Miǵalı, *Aqsholaq posyolkası*, *Altıńkoʻl posyolkası*, *Yelabad posyolkası*, *Jaslıq posyolkası* (Qonırat rayonı) hańm t.b. Hańzir posyolkalar *yelat* yamasa *yelatlı woriń* dep juřitiletuǵıń boldı. Miǵallar: *Bozataw yelati*, *Qopaqkoʻl yelati* (Kegeyli rayonı), *Shopan qazǵan yelati* (Taxtakopır rayonı), *Qoshqarjıqqıń yelati* (Shımbay rayonı) hańm t.b.

Jurt termini bir qatar atamalar menen birge kelip "awıl, yelatlı woriń", "jer" mańisin anlatadı. Buni Qaraqalpaqstan aymaǵıńdagıń bir qansha toponimlerdin miǵalıńda ko`riwge boladı: *Gu`lqi`zdiń jurtı*, *Ko`senin jurtı* (Kegeyli rayonı, awıl), *G`aniydin jurtı*, *Yesbergennin jurtı*, *Ma`diyarjurt*, *Saparbajurt* (Shımbay rayonı, jer atları) t.b.

Bul so`z yeski tu`rkiy tilindegi *yur-u* "ju`riw" so`zine, atlıq jasawshı –t affiksinin qosılıwi menen *yurt* ("ko`shiw, ko`ship keliw") so`zi jasalgʻan degen pikir bar.²⁰

Qala termini. Qala degende xalqı ko`p hańm xalıq tiǵıǵız jaylasqan u`lken yelatlı woriń, qala yamasa ma`deniy-siyasiy jaqtan jetilisen woray tu`siniledi. Miǵalı, *No`kis qalası*, *Taqıyatas qalası*, *Xalqabad qalası* hańm t.b. Yeski tu`rkiy tilinde *tura* hańm *balıq* so`zleri *qala* termininın wornińa qollanılgʻan.²¹

Taqıyatas qalası, *Xalqabad qalası*, *No`kis qalası* atamalarıńda wo`zinin tiykargı "qala", "sha`ha`r" mańisinde kelse, *Aqqala* (Kegeyli

²⁰ Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1989. – С. 255.

²¹ Махмуд Қошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). – I т. Б. 360; Древнетюркский словарь. – С. 587.

rayoni`, yelatli` wori`n), *Ma`remqala* (Kegeyli rayoni`, jerdin` ati`), *Jan`aqala* (Qanli`ko`l, Shomanay rayonlari`, awi`l), *Jawqala*, *Iyshanqala*, *Qosqala* (Kegeyli rayoni`, jerdin` ati`, yeski qorg`an, awi`l), *Qi`zi`lqala* (Qanli`ko`l rayoni`, awi`l), *Meterqala* (Qon`i`rat rayoni`, jerdin` ati`), *Ga`wirqala* (Xojeli rayoni`, awi`l) atamaları `qala` termininin` da`slepki "qorg`an" ma`nisi tiykari`nda payda bolg`an.

Bul so`z shi`g`i`si`na qaray iran tillerine ta`n boli`p, wol arab tiline, son` arab tilinen ja`ne iran tillerine, bul tilden tu`rkiy tillerge wo`zlesken.

**Ati`z termini** shi`g`i`si` boyi`nsha tu`rkiy tiline tiyisli boli`p, da`slep "yeki taw arasi`ndag`i` yegin yegiletug`i`n jer"²² ma`nisin an`latqan, al ha`zir yegin yegiw ushi`n arawli` tu`rde islew berilgen jerlerge baylani`sli` qollani`ladi`. Demek, *ati`z* termini semantikali`q wo`zgeriske ushi`rag`an. Mi`sallar: *A`wliye ati`z*, *Qan`qa ati`z* (Qanli`ko`l rayoni`), *Da`wdin` ati`zi`*, *Do`n`gelek ati`z*, *Iyinag`ash ati`z* (Xojeli rayoni`).

Qaraqalpaq awi`zeki so`ylew tilinde yamasa dialektlerde *ati`z* termini *an`i`z* tu`rinde de ayti`ladi`. Qaraqalpaqstanni`n` ayi`ri`m rayonlari`nda *ati`z* terminine sinonim retinde *bo`lik*, *ko`lem* ha`m *karta* so`zleri qollani`ladi`.

Bo`lik so`zi "bo`lip berilgen jer" degen ma`niden kelip shi`qqan. Qaraqalpaqstanda *ati`z* atamaları`n jasawda wo`nimli yemes. Mi`sallar: *Ziywar bo`lik*, *Ma`diyar bo`lik*, *Wori`nbay bo`lik*, *Sa`rsenbay bo`lik* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

**Karta so`zi** rus tili arqali` kelip kirgen so`z boli`p, *ati`z* termini menen sinonimles. Bul so`z *ati`z* atamaları` qurami`nda "yegis jerdin` bir tutas bo`legi yamasa yegin maydani`" ma`nisin bildiredi. Respublikami`zdag`i` ko`plegen *ati`z* atamaları`ni`n` qurami`nda keledi.

²² Махмуд Қошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). – I т. Б. 88.

Mi`sallar: *Obkom karta* (Kegeyli, Qanli`ko`l rayonlari`), *Won to`rt karta*, *Samolyot karta* (Qanli`ko`l rayoni`), *Asfal`t karta*, *Jon`i`shqa karta*, *Qi`ri`qbay karta*, *Muwsa karta*, *Nasoz karta*, *Woy karta*, *Pirnazar karta*, *Rita karta*, *Sag`i`ydulla karta*, *Ha`kim karta* (Shomanay rayoni`) si`yaqli`. *Karta* so`zinin` qatnasi`nda jasalg`an agroonimler a`sirese Shomanay ha`m Qanli`ko`l rayonlari`nda ko`p ushi`rasadi`.

Ko`lem so`zi de bir qatar agroonimler menen kelgende "yegin yegiletug`i`n jer, ati`z" ma`nisin bildiredi. Mi`sallar: *Ayg`i`r soyg`an ko`lem*, *Asqar ko`lem*, *Wo`temis ko`lem*, *Tilemis ko`lem* (Kegeyli rayoni`), *Ayi`mbet ko`lem*, *Begdulla ko`lem*, *Bekbergen ko`lem*, *Latiypa ko`lem* (Shi`mbay rayoni`). Bul so`z *ko`lem*, *maydan* so`zleri menen baylani`sli` payda bolg`an.

Dala termini. Bul so`z tu`rkiy ha`m mong`ol tillerge wortaqlar so`z bolip, wol Qaraqalpaqstan toponimiyasi`nda "ken` ashi`q tegis jer", "maydan", "du`z", "si`rt" ma`nisine iye. Mi`sali`, Shomanay ha`m Qanli`ko`l rayonlari`ni`n` wortasi`nda *Mami`ydi`n` dalasi`* dep atalg`an jer bar.

Jer termini. Bul so`z ko`plegen toponimler menen dizbeklesip kelip, "birewge tiyisli yamasa birewdin` qarawi`ndag`i` jer, ati`z" ma`nisin an`latadi`. Mi`sali`, *Laqqi`ni`n` jeri* (Kegeyli rayoni`, ati`z), *Wo`temurat tu`yegeshtin` jeri* (Taxtakopir rayoni`, ati`z) ha`m t.b.

Wo`zbek, tu`rk, nog`ay ha`m bashqurt tillerde *er*, qaraqalpaq, qazaq ha`m qirg`iz tillerde *jer*, tatar tilinde *jir*, tu`rkmen tilinde *yer* variantlari` bar bolip, "jer", "maydan" "ati`z" ma`nilerin an`latadi`.

**Tog`ay termini.** Terek, ji`n`g`i`l, toran`g`i`l ha`m jabayi` sho`pler wo`sip turg`an jer. Mi`sallar: *Atajantog`ay* (Kegeyli rayoni`), *Jiydetog`ay*

(Qon`i`rat rayoni`) ha`m t.b. Sonday-aq, da`r`yani`n` jag`asi`ndag`i` qali`n` wo`sken jabayi` tereklikler, toran`g`i`lliqlar da *tog`ay* delinedi.

Bulaq termini. Jer asti` suwlari`ni`n` ta`biyg`i`y tu`rde jer betine atli`g`i`p shi`g`i`p turg`an jeri *bulaq* dep ataladi`. Bulaqlar say, jar, taw janbawi`rlari` ha`m taw yeteklerinde boladi`. Bizin` u`lkemizde ta`biyg`i`y bulaqlar siyrek ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Arzi`mbetbulaq* (Qanli`ko`l rayoni`), *I`ssi`bulaq* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

Bulaq termini tu`rkiy tiline ta`n boli`p, yeski tu`rkiy tilindegi "ag`i`p shi`q" ma`nisindegi *bula* feyiline -q qosi`mtasi`ni`n` qosi`li`wi` arqali` jasalg`an.²³

Da`r`ya termini Wort a Aziyada, tiykari`nan, "da`r`ya" ma`nisinde qollani`ladi`. Mi`sali`, *A`miwda`r`ya*, *Si`rda`r`ya* ha`m t.b.

Da`r`ya so`zinin` etimologiyasi` parsi`sha "ten`iz" ma`nisin bildiretug`i`n *der`ya* so`zine bari`p taqaladi`. Parsi` tilinde *der`ya* – "ten`iz", "ko`l" ma`nisin bildiredi. Yeski tu`rkiy tilinde bolsa, *uguz/oguz* so`zleri "da`r`ya" ma`nisin an`latqan. Waqi`tti`n` wo`tiwi menen, bul so`z parsi`sha *da`r`ya* so`zi menen almasqan.

**Jarg`an** so`zi ayi`ri`m jergilikli atamalar jasawda qatnasadi`. Mi`sallar: *Ba`kirjarg`an*, *Esboljarg`an* (Kegeyli rayoni`, jap), *Ko`shkinbayjarg`an* (Shi`mbay rayoni`, kanal), *Qarabekjarg`an* (No`kis rayoni`, kanal), *Qi`yatjarg`an* (Qon`i`rat rayoni`, kanal), *Tazajarg`an* (Kegeyli rayoni`, kanal), *Ha`kimjarg`an* (Kegeyli rayoni`, jap) ha`m t.b. *Jarg`an* so`zi suw obektleri atamalarin` qurami`nda "kanal, jap" ma`nisin bildiredi. da`slepki waqi`tlari` kanal, japlar qol ku`shi menen qazi`latug`i`n bolg`an ha`m

²³ Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Б. 68.

qazi`wg`a basshi`li`q yetken adamni`n` ati`na *jarg`an*, *jarma*, *jarmi`s* so`zlerin qosi`p aytqan.

Jarma so`zi tek Kegeyli rayoni`ndag`i` *Quwani`shjarma* suw obekti atamasi` qurami`nda "kanal" ma`nisin an`latadi`. *Jarma* so`zi "jari`w, qazi`w" ma`nisinen kelip shi`qqan.

***Jarmi`s*** so`zine qaraqalpaq tilinin` tu`sindirme so`zliginde "ti`n`nan jari`lg`an u`lken jap, kanal" dep tu`sinek berilgen.<sup>24</sup> *Jarmi`s* so`zinin` "arna, jap" ma`nisi ayi`ri`m suw obektleri atamaları` qurami`nda ani`q ko`rinedi. Mi`sali`, *Abatjarmi`s*, *Qarabekjarmi`s* (Kegeyli rayoni`), *Jarmi`sja*p (Shi`mbay rayoni`).

Jap termini. Arna ha`m kanallardan yegislik jerlerge suw ali`p bari`w ushi`n qoldan yamasa texnika ku`shi menen qazi`lg`an suw joli`. Jap suwg`ari`w tarawları`ni`n` bir tu`ri boli`p, ko`lemi salmadan u`lken, al kanal ha`m arnadan kishi boladi`. Mi`sallar: *Estekjap*, *Jalpaqjap* (Kegeyli rayoni`), *Bazarjap* (Qarao`zak rayoni`), *Jan`ajap*, *Shali`jap* (Xojeli rayoni`), *A`benjap*, *Jarmi`sja*p (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

Respublikami`zdag`i` ha`r bir awi`lda japti`n` boli`wi` ta`biyg`i`y. Sonli`qtan, wolardi`n` atamaları` sol jerdegi awi`lg`a atama retinde qoyi`ladi`. Mi`sallar: *Bozjap*, *Jalpaqjap* (Kegeyli rayoni`, awi`l), *Seytekjap* (Qarao`zek rayoni`, yelatli` wori`n), *Abatjap*, *A`limjap*, *Baqali`jap*, *Mayjap*, *Sazanjap*, *Tazajap*, *Talli`jap* (Shomanay rayoni`, awi`l), *Qosjap* (Qanli`ko`l, Shomanay rayonları`, awi`l), *Bayjap*, *Shali`jap* (Xojeli rayoni`, awi`l), *Jan`ajap*, *Xanjap* (Xojeli, Qon`i`rat rayonları`, awi`l) t.b.

Bul so`z iran tillerinde "suw" ma`nisin bildiretug`i`n *ab (ob)* so`zi menen baylani`sli` boli`wi` mu`mkin.

²⁴ Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984. II т. Б. 181.

Kanal termini. Da`r`yani`n` suwi`n bir jerden yekinshi bir jerge yamasa yegislik maydanlarg`a jetkerip beriw ushi`n jasalma tu`rde qazi`lg`an u`lken suw joli`. Mi`sali`, *Qi`zketken kanali`* (No`kis qalasi`), *Kegeyli kanali`*, *O`zbekstan kanali`* (Taxtako`pir rayoni`), *Aqjap kanali`* (Kegeyli, Shomanay rayonlari`, kanal), *Besjap kanali`* (Qarao`zek, Shi`mbay rayonlari`, kanal), *Bozjap kanali`* (Taxtako`pir rayoni`, kanal), *Mayjap kanali`* (Taxtako`pir, Shi`mbay rayonlari`, kanal), *Bessari`jap kanali`*, *Ma`njiwlijap kanali`*, *Raykomarna kanali`* (Shi`mbay rayoni`, kanal) t.b.

Kanal termini qaraqalpaq tiline XX a`sirdin` 50-60-ji`llari`nda rus tili arqali` kelip kirgen boli`p, ha`zirgi waqi`tta tilimizdin` so`zlik qurami`nan bekkem wori`n aldi`.

**Wo`zek termini** qaraqalpaq tilinde "da`r`yani`n` shaqapshasi`, tarmag`i`" degen ma`nige iye. Buri`n A`miwda`r`yani`n` *Tikwo`zek*, *Qarawo`zek*, *Qi`zi`lwo`zek*, *Ko`kwo`zek* degen tarmaqlari` bolg`an. Ha`zirgi waqi`tta janli` awi`zeki so`ylew tilinde *wo`zek* termini o`z aldi`na ken` qollani`lmaydi`, al *Kindikwo`zek* (Qanli`ko`l rayoni`, kanal), *Ko`kwo`zek* (Kegeyli, Qarao`zek rayonlari`, kanal), *Mayli`wo`zek*, *Mami`ywo`zek*, *Tikwo`zek* (Shomanay rayoni`, kanal) si`yaqli` suw obektleri atamaları` qurami`nda "kishi da`r`ya" yamasa "da`r`yani`n` tarmag`i`" ma`nisin an`latadi`. Bul so`z yeski tu`rkiy tilde "suw", "da`r`ya" ma`nisin an`latqan *uz*, *uzak*, *uzuk* so`zleri menen baylani`sli` kelip shi`qqan.

Say termini "da`r`ya an`g`ari`, kishi da`r`ya, wonsha u`lken bolmag`an suw joli`, "wo`zek" degen ma`nini bidiredi. Mi`sali`, *Jari`qsay*, *Ko`ksuwsay*, *Qami`shli`say*, *Wori`ssay* (Taxtako`pir rayoni`) ha`m t.b. Qaraqalpaq a`debiy tilinde *say* termini jeke wo`zi "da`r`ya", "o`zek" ma`nisinde qollani`lmaydi`.

Atalg`an so`zdin` tu`rkiy so`z yekenine hesh qanday gu`man joq. Sebebi, X-XI a`sirlerde qara tasli` jerdi say dep atag`ani` dereklerden belgili.²⁵

Salma termini. Ati`zlarg`a, yegislik jerlerge suw jetkeriw ushi`n qoldan yamasa texnika ja`rdeminde qazi`lg`an kishi suw joli`. Mi`sallar: *Aqi`shaq salma*, *Baynazarsalma* (Kegeyli rayoni`), *Tutsalma* (Qanli`ko`l rayoni`), *Baymuratsalma*, *Bawbeksalma*, *Esbergensalma*, *Iskendersalma*, *Qi`di`rbaysalma* (Shi`mbay rayoni`), *Mamaysalma* (Kegeyli rayoni`, jap), *Mi`rzabaysalma* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

**Ko`l termini.** Ko`l qurg`aqli`qtag`i` shuqi`rli`q boli`p, yoy jerlerge awi`si`q suwlardi`n` ji`ynali`wi`nan yamasa jawi`n-shashi`n suwlari`ni`n` toplani`wi`nan payda boladi`. Respublika aymag`i`ndag`i` barli`q ko`l atamaları`ni`n` qurami`nda ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Sasi`qko`l*, *Ti`shqaqko`l*, *Shapaqko`l* (Kegeyli rayoni`), *Aqko`l*, *Alti`nko`l*, *Qami`sko`l*, *Mashanko`l*, *Sabanko`l*, *Sari`ko`l* (Qon`i`rat rayoni`), *Maqpalko`l*, *Pishenko`l* (Taxtako`pir rayoni`), *Shomaqko`l* (Shomanay rayoni`), *Aydi`nko`l*, *Naymanko`l* (Xojeli rayoni`) ha`m t.b.

**Qudi`q termini.** Jer asti`nan awi`z suw yamasa sharwa mallari`na suw ali`w ushi`n arnawli` tu`rde tiginе do`n`gelek yamasa to`rt mu`yeshli yetip qazi`lg`an teren` shuqi`rli`q. Qaraqalpaqstan aymag`i`nda qudi`qlar ko`p ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Maqsi`mqudi`q* (Qanli`ko`l rayoni`), *Genjemuratqudi`q*, *Ibrayi`mqudi`q*, *Perdebayqudi`q*, *Xojamuratqudi`q* (Qarao`zek rayoni`), *Shuqi`rqudi`q* (Qon`i`rat rayoni`), *G`arri`bayqudi`q* (Shomanay rayoni`), *Qalbaydi`n` qudi`g`i`*, *Qanshaydi`n` qudi`g`i`* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

²⁵ Махмуд Қошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). – III т. Б. 173.

Qaraqalpaq tilinin` ayi`ri`m so`ylesimlerinde *qudi`q* termini *quyi`* varianti`na da iye ha`m woni`n` qatnasi`nda jasalg`an atamalar da ushi`rasadi`. Mi`sali`, *Bayi`mbetquyi`*, *Besquyi`* (Kegeyli rayoni`), *Dosjanquyi`*, *Muratbaydi`n` quyi`si`*, *Raxmanni`n` quyi`si`* (Qanli`ko`l rayoni`), *Tasquyi`* (Kegeyli rayoni`) ha`m t.b.

***Qa`ndek termini.*** Geyde suw toplani`p qalg`an woy jerler de hawi`z yamasa *qa`ndek* dep ayti`ladi`. Qa`ndek suw saqlaw ushi`n qoldan qazi`lg`an yamasa i`lay ali`ni`p worni` shuqi`rli`qqa aylani`p qalg`an woy, shuqi`r jer. Bunday jerge jawi`n suwlari` yamasa yegislik jerlerdin` qashi`rma suwlari` da jiberiledi. Mi`sali`, *Qa`ndekjap* (Shomanay rayoni`). Tu`rkiy tillerine iran tillerinen wo`zlesken boli`p, bul tilde *xa`ndek* – "shuqi`r" degen ma`nini an`latadi`.

***Hawi`z termini.*** Za`ru`r bolg`an waqi`tta suwi`nan paydalani`w ushi`n arnawli` tu`rde do`n`gelek yamasa to`rt mu`yeshli yetip qazi`lg`an shuqi`rli`q yag`ni`y suw tolti`ri`p qoyi`lg`an kishkene suw saqlag`i`sh. Mi`sallar: *Maqsi`mni`n` hawi`zi`* (Kegeyli rayoni`), *Sabi`rbaydi`n` hawi`zi`* (Qanli`ko`l rayoni`) t.b.

Juwmaqlap aytqanda, Qaraqalpaqstan toponimlerinin` qurami`nda qollani`latug`i`n jergilikli geografiyali`q terminlerdi lingvistikali`q jaqtan izertlep u`yreniw, tilimiz leksikasi`n, geografiyali`q terminologiyani` ha`m toponimiyani`, soni`n` menen birge xalqi`mi`zdi`n` tariyxin`, aymaqti`n` geografiyali`q sharayati`n u`yreniwde de wo`zinin` u`lesin qosadi`.

II BAP. QARAQALPAQSTAN TOPONIMLERININ` GRAMMATIKALI`Q QURI`LI`SI`

So`zlerdin` grammatikali`q quri`li`si`n u`yreniw – tu`bir morfemani`n` ma`nisin, ko`mekshi morfemalardi`n` xi`zmetin, wolardi`n` shegaralari`n, do`rendi so`zlerdin` jasali`w usi`llari`n ani`qlaw mu`mkinshiligin beredi.

Toponimler ha`zirgi qaraqalpaq tili leksikasi`ni`n` belgili bir qatlami`n` quraydi`. Ha`r bir toponim belgili bir tildin` ishki ni`zamli`li`qlari`n` negizinde jasali`p, sol tilde wo`mir su`redi. Wondag`i` fonetikali`q, morfologiyali`q wo`zgerislerge tillik ko`zqarastan tallaw islenedi. Ayi`ri`m til birlikleri ha`zirgi waqi`tta qollani`li`wdan shi`g`i`p qaladi`, wolar tek bazi` bir so`zlerdin` yamasa toponimlerden` qurami`nda g`ana saqlani`p qali`wi` mu`mkin. Bunday yeski til birlikleri aymaqtag`i` yeski toponimnin` etimologiyasi`n u`yreniw bari`si`nda ma`lim boladi`. Bazi` bir toponimler bir neshe a`sirler dawami`nda bizge shekem jetip keledi, al geyparalari`n` qollani`li`wdan shi`g`i`p qaladi`. Geypara toponimlerden` ma`nisi ha`mmege tu`sinikli bolsa, kerisinshe, bazi` birewlerinin` ma`nisi arawli` lingvistikali`q izertlewler arqali` aydi`nlasadi`. Toponimlerdi du`zilisi jag`i`nan tallap u`yreniw de a`hmiyetli, sebebi bul wolardi`n` ma`nilik ha`m du`zilisi jag`i`nan toparlarg`a bo`liwge (klassifikatsiyalawg`a) imkaniyat beredi. Wolardi`n` strukturali`q jaqtan tallap u`yreniw yen` da`slep tilimizdin` tariyxin`, woni`n` rawajlani`w basqi`shlari`ndag`i` til ni`zamli`li`qlari`na sa`ykes morfemalar shegarasi`ndag`i` ha`r qi`yli` wo`zgerisler haqqi`nda ko`plegen mag`li`wmatlar ali`w ushi`n wo`z paydasi`n bere ali`wi` so`zsiz. Demek, toponimlerdi lingvistikali`q bag`darda izertlew arqali` ku`tilgen na`tiyjelerge yerisiw mu`mkin.

Qa'legen tildin` so'zlik quramının` rawajlanıwında ishki ha'm sırtqı (so'z jasawshı affiksler, so'zlerdin` qosılıwı, basqa tillerden so'z wo'zlesiw ha'm t.b.) mu'mkinshilikler tiykari`nda bayi`p baradı`. Toponimlerdi de til birligi sıpatında usınday mu'mkinshilikler negizinde payda boladı` ha'm so'zlik quramnın` rawajlanıwına wo'zinin` u'lesin qosıp baradı dep ayta alamı`z. Joqari`da aytqanı`mi`zday, tildegi barlıq menshikli atamalar so'zlik quramnın` u'lken bir qatlamın iyeleydi.

Ha'r bir tildegi toponimler o'zlerinin` morfologiyalıq qurılısı boyınsha ha'r qıylı bolıp keledi. Ayırımları bir komponentten, basqaları yeki yamasa wonnan da artıq komponentlerden quralg`an. Sonlıqtan, tildegi ma'nili leksikalıq birlikler ha'r tu'rli usıllar arqalı toponimge aylanadı. Ma`selen, so'z hesh qanday grammatikalıq ko'rsetkishlersiz (affiks, prefiks) toponimler qatarına o'tedi. Mısalı, *Erkin*, *Qıyat*, *Qanlı*, *Rawshan*, *Xorezm* (Qon`ırat, awıl atamaları), *Mu`yten*, *Kepe*, *Anna*, *Diyxan* (Taxtako`pir, awıl atamaları), *Uzaq*, *Axun* (Qanlıko`l, awıl), *Bag`* (Shomanay, awıl) ha'm t.b. Bunday tu`bir so'zlerden payda bolg`an toponimlerdi tu`bir toponimler dep ataydı. Al, ayırım jag`daylarda tu`bir so'zlerge ha'r qıylı affikslerdin` (so'z jasawshı, forma jasawshı yamasa so'z tu'rlendiriwshi) qosılıwı menen jan`a toponim jasaladı. Mısalı, *Aqbashlı* (Qon`ırat, awıl), *Kendirli* (Taxtako`pir, awıl), *Quwlıko`l* (Qanlıko`l, awıl), *Don`ızlı* (Xojeli, awıl) ha'm t.b. Bulardan basqa so'z qosılıw usılı ko`pshilik geografiyalıq atamalardıń strukturalıq negizin quraydı. Mısalı, *Beltaw* (Taxtako`pir, awıl), *Mashan ko`l* (Qon`ırat, awıl), *Shoqtoran`g`ıl* (Kegeyli, awıl) ha'm t.b. Sonın` menen birge toponimler so'zlerdin` bir-biri menen dizbeklesip keliwi menen de wo`nimli jasaladı. Mısalı, *Qaranın` taqırı* (Taxtako`pir, qumlıq), *Qumjıqqın*, *Qırıq u`yli*, *Shawdır aylanba* (Xojeli, awıl atamaları), *Taza jol*, *Shopan qazg`an*

(Taxtakò'pir, awıl, jer) ha'm t.b. Bul keltirilgen toponimler quramındag'ı komponentler bir-biri menen ma'nilik ha'm grammatikalıq jaqtan dizbeklesip kelip, bir ob'ektin` ataması bolıp tur.

Toponimlerdin` grammatikalıq qurılısı ha'm wolardın` jasalıw usılları haqqında tu`rlishe pikirler menen ko`zqaraslar bar. Bul bag`darda S.Umurzaqov, Q.Qonqabaev, D.I.Isaev, K.Ashuraliev (qırğ'ız tili), A`.A`bdiraxmanov, T.Januzaqov, O.A.Sultanyaev, E.K.Qoyshıbaev (qazaq tili), M.Gel`dixanov, S.Ataniyazov (tu`rkmen tili), S.Qoraev, T.Nafasov, Z.Dosimov (o`zbek tili), Q.Abdimuratov, M.Qurbanov, G.Mambetova (qaraqalpaq tili) ha'm basqalardın` ilimiy jumi`slari` bar.

Atalg`an avtorlardıń` miynetlerinde toponimlerdin` jasalıwı haqqında ha`r qıylı pikirlerdin` bar yekenin ko`riwge boladı. Sonın` menen birge, qurılısı, jasalıw usıllarının` ha`r qıylılıg'ı, quramı jag`ınan wo`zgesheliklerge iye bolıwı menen ayrıqsha qızıg'ıwshılıq tuwdıradı.

Qaraqalpaqstan toponimleri quramı` ha'm qurılısı` jag`ınan ha`r qıylı, wolardıń` az toparıń` tu`bir ha'm do`rendi formalı` toponimler, al bası`m ko`pshiligin yeki ha'm onnan da artı`q so`zlerden quralg`an qospa toponimler quraydı`. Q.A`bdimuratov ta Qaraqalpaqstan toponimleri quramında tu`bir toponimlerge qarag`anda qospa toponimlerdin` ko`p yekenligin, buniń` sebebi aymag`ı`mi`zdag`ı` toponimlerdin` ko`pshiligi son`g`ı` da`wirlerde payda bolg`an dep ko`rsetedi. Biz de jumısımızdıń` yekinshi babında Qaraqalpaqstan toponimlerin grammatikalıq jaqtan du`zilisin ha'm so`z shaqapları`na qatnası`n tiyisli mi`sallar ja`rdeminde tallap u`yrenemiz.

Qaraqalpaqstan toponimlerin grammatikalıq qurılısına qaray **tu`bir** ha'm **qospa** toponimler dep u`lken yeki toparg`a bo`lip u`yrenemiz.

**Tu`bir toponimlar.** Bul toparg`a kiretug`in toponimlar wo`zinin` qurılısına qaray tek g`ana bir so`zden ibarat boladı. Qaraqalpaqstan toponimiyasında tu`bir toponimlar sanı jag`ınan az. Jıynalg`an materiallar ishinde de jeke bir tu`birden ibarat bolg`an toponim ushıraspaydı. Al, tu`bir so`zlerge so`z jasawshı affikslerdin` jalg`anıwınan jasalg`an do`rendi so`zlerden payda bolg`an toponimlar bar biraq olar sanı jag`ınan ko`p emes. Mısalı, *Kegeyli, Tarlı, Taraqlı* sıyaqlı.

Qospa toponimlar. Keminde yeki yamasa wonnan da artıq so`zlerdin` ma`nilik jaqtan wo`z ara birigiwi yamasa dizbeklesiwi menen jasalg`an toponimlar qospa toponimlar dep qaraladı.

Ha`zirgi Qaraqalpaqstan aymag`ındag`ı toponimlerdin` ko`pshiligi qospa toponimlar. Bunday toponimlerdi morfologiyalıq jaqtan tallap u`yrengende, ko`bine, wolardın` bir komponenti geografiyalıq terminlerden jasalg`an. Wolar da`slep dizbeklesip qollanılg`anı menen, tildin` rawajlanıwı barısında yamasa so`ylew til normalarına sa`ykes waqıttın` wo`tiwi menen toponim quramına birotala sin`isip ketedi. Ha`tteki, jay toponimlar formasına kelip qaladı.

Mısallar: *Abdulla jer, Aytaqır, Batıroy, Besquyı, Bozjap, Esboljarg`an, Jalpaqjap, Qaraqshının` tog`ayı, Laqqının` jeri, Maqsımın` hawızı, Nawmanqayır, Sasıqko`l* ha`m t.b. (Kegeyli rayoni`). Mısallardan belgili bolg`anınday bir qatar toponimlar yeki so`zlerdin` wo`zara birigiwinen, basqa bir toponimlar so`zlerdin` dizbeklesiwi na`tiyjesinde jasalg`an. Usınday wo`zgesheligine qaray wolardı **birikken** ha`m **sostavlı (birikpegen)** toponimlar dep yeki toparg`a bo`lemiz.

Birikken toponimlar. Bul u`lgide jasalg`an toponimlar quramı jag`ınan keminde yeki so`zden ibarat bolıp, wolar bir-biri menen ma`nilik jaqtan

birigedi ha'm bir obekttin` ataması bolıp keledi. Mi`sallar: *Yesboljarg`an* (Kegeyli rayoni`, jap), *Yesimo`zek* (Qarao`zek rayoni`), *Allanazarqum* (Shi`mbay rayoni`), *Mami`yo`zek* (Shomanay rayoni`), *Naymanko`l*, *Na`diroy* (Xojeli rayoni`), *Jalpaqjap*, *Sasi`qko`l* (Kegeyli rayoni`), *Aqjar* (Qarao`zek rayoni`), *Alti`nko`l* (Qon`i`rat rayoni`), *Jalpaqo`zek* (Moynaq rayoni`), *Jari`qsay* (Taxtako`pir rayoni`), *Maqpalko`l*, *Sari`ko`l* (Taxtako`pir rayoni`), *Mayli`o`zek*, *Tiko`zek*, *Shorjap* (Shomanay rayoni`) ha'm t.b. Komponentlerinin` jaylasi`w ta`rtibi ani`qli`wi`sh+ani`qlani`wshi` so`z u`lgisinde du`ziledi, ani`qlani`wshi` so`z son`g`i` pozitsiyada, al ani`qlawi`sh so`z atli`q, kelbetlik, sanli`qlardan boli`p, birinshi pozitsiyada turadi`. So`z shaqaplari`na qatnasi`na qaray bul u`lgidegi toponimlerdi to`mendegishe bo`liwge boladi`:

«Atli`q+atli`q» tu`ri. Bul tu`rdegi toponimlerdin` ko`pshiliginde ekinshi komponenti geografiyalı`q terminler boladi`. Mi`sallar: *Xanto`be* (Kegeyli rayoni`), *Yesimo`zek* (Qarao`zek rayoni`), *Yerali`qum*, *Jawqala* (Kegeyli rayoni`, jerdin` ati`), *Mashanko`l* (Qon`i`rat rayoni`), *Abatjap*, *Begjap* (Shomanay rayoni`, awi`l, jap), *Allanazarqum*, *Qami`sari`q* (Shi`mbay rayoni`, qumli`q, jap), *Naymanko`l* (Xojeli rayoni`) ha'm t.b. Yeki geografiyalı`q terminnin` qosi`li`wi` arqali` jasalg`an toponimler de ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Ko`ljap* (Kegeyli rayoni`), *Tasbo`get* (Qon`i`rat rayoni`, awi`l), *Qumawi`l* (Qon`i`rat, Taxtako`pir, Xojeli rayonlari`), *Aydi`nko`l*, *Tashawi`l* (Xojeli rayoni`) t.b.

«Kelbetlik+atli`q» tu`ri: Birinshi komponenti geografiyalı`q obekttin` ha`r qi`yli` belgilerin bildiredi. Ma`selen, tu`r-tu`sin – *Aqjar* (Qarao`zek rayoni`), *Aqtepe* (Xojeli rayoni`, jerdin` ati`), *Aqqum* (Taxtako`pir rayoni`), *Alti`nko`l* (Qon`i`rat rayoni`), *Ko`ko`zek* (Kegeyli, Qarao`zek rayonlari`),

Ko`kda`rya (Qon`i`rat rayoni`, jap), *Maqpalko`l*, *Sari`ko`l* (Taxtako`pir rayoni`), si`pati`n – *Bozawi`l* (Kegeyli, Xojeli rayonlari`), *Bozjap* (Kegeyli, Xojeli rayonlari`), *Jan`ajap* (Xojeli rayoni`), ko`rinisin – *Tiko`zek* (Shomanay rayoni`), qa`siyetin – *Sasi`qko`l* (Kegeyli rayoni`) ha`m t.b.

«Sanli`q+atli`q» tu`ri: Sanli`qlar geografiyalıq obektin` sani`n, mug`dari`n bildiredi: *Besquyi`* (Kegeyli rayoni`) ha`m t.b. Obektin` sani` nomerativ so`zleri menen de bildiriledi: *Qosjar* (Kegeyli rayoni`, jer ati`), *Yegizqum* (Shi`mbay rayoni`, jer ati`).

Bunday birikkken toponimler, tiykarınan, so`zlerdin` bir-biri menen qosılıw usılı arqalı jasaladı. A`sirese, wolardın` jasalıwında geografiyalıq terminlerdin` wornı ayırıqsha ko`zge tu`sedi. E.M.Murzaev tu`rkiy ha`m qıtay toponimlerinin` ko`pshilik bo`legin geografiyalıq terminlerden jasalg`an toponimler quraytug`ının, al slavyan tillerinde, kerisinshe, affiksatsiya usılı ken` taralg`anın aytıp wo`tken edi.²⁶

Birikpegen toponimler. Qaraqalpaqstan toponimleri arası`nda so`z dizbegi ha`m pu`tin ga`p tu`rindegi toponimler de bar boli`p, wolar quramı` jag`i`nan yeki yamasa wonnan da arti`q so`zlerdin` dizbeklesiwi arqalı` jasaladı` ha`m bir-biri menen ha`r qı`yli` sintaksislik qurallar arqalı` baylani`sadi`. Mi`sallar: *Laqqi`ni`n` jeri*, *Maqsi`mni`n` hawi`zi`* (Kegeyli rayoni`), *Muratbaydi`n` quyi`si`* (Qanli`ko`l rayoni`), *Na`dirdin` qumi`* (Qarao`zek rayoni`), *Qarani`n` sayi`* (Qon`i`rat rayoni`, eski saydi`n` ati`), *A`pendinin` qumi`* (Taxtako`pir rayoni`), *Qalbaydi`n` qudi`g`i`*, *Qanshaydi`n` qudi`g`i`* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b. Izafetlik u`lgidegi bunday toponimlerdin` birinshi (bag`i`ni`wshi`) komponenti iyelik sepliginde, yekinshi komponenti (bag`i`ndi`ri`wshi`) tarti`m jalg`awi`ni`n` III bet

²⁶ Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. 37-6.

jalg'awi'n qabi'llaydi'. Wolar birikken qospa toponimlardin' jasali'wi'ni'n' birinshi basqi'shi' yesaplanadi'. Sebebi, adamlar wo'z ara pikir ali'si'wda uzi'n atamalar qurami'ndag'i' ayi'ri'm buwi'nlardi', grammatikali'q ko'rsetkishlerdi, ha'tte, so'zlerdi de tu'sirilip aytadi', na'tiyjede birikpegen toponimler birikken (ha'tteki tu'bir) toponimge aylani'wi' mu'mkin. A.V.Superanskayani'n' ko'rsetiwinshe, ha'r qanday tilde bir-birine qarama-qarsi' eki da'stu'r bar: birinshi, atamalar o'zinin' qurami'na ha'r qi'yli' qosi'msha so'zlerdi qabi'llaw arqali' ken'eyedi, ekinshi, atamani'n' qurami'ndag'i' ayi'ri'm so'zler oni'n' ataw xi'zmetine ta'sir etpegen jag'dayda tu'sirilip qaldi'ri'ladi' ha'm uzi'n atama qi'sqaradi'.²⁷ Mi'sali', *Jumag'uldi'n' to'beshigi*→*Jumag'ul to'beshik*→*Jumag'ulto'be*, *Qalbaydi'n' qudi'g'i'*→*Qalbayqudi'q Qi'li'shti'n' qalasi'*→*Qi'li'sh qalasi'*→*Qi'li'shqala*, *Qazaqti'n' jaylawi'*→*Qazaq jaylawi'*→*Qazaqjaylaw*, *Na'dirdin' qumi'*→*Na'dirqum si'yaqli'*.

Ayi'ri'm qospa toponimlerde grammatikali'q qurallar toli'q saqlang'an bolsa, basqalari'nda olar tu'sirilip qaldi'ri'lg'an. Sonli'qtan wolardi' u'sh tu'rge bo'lip qaraymi'z.

1. Grammatikali'q ko'rsetkishleri toli'q saqlanadi'. Mi'sallar: *Baqsi'ni'n' tog'ayi'*, *Qaraqshi'ni'n' tog'ayi'* *Gu'lqi'zdi'n' jurti'*, *Ko'senin' jurti'* (Kegeyli rayoni', jer, awi'l), *Laqqi'ni'n' jeri*, *Maqsi'mni'n' hawi'zi'* (Kegeyli rayoni'), *A'septin' aydi'ni'*, *Muratbaydi'n' quyi'si'*, *Raxmanni'n' quyi'si'*, *Sabi'rbaydi'n' hawi'zi'* (Qanli'ko'l rayoni', ko'l, quyi'), *Na'dirdin' qumi'* (Qarao'zek rayoni'), *Qarani'n' sayi'*, *Sari'ni'n' sayi'* (Qon'i'rat rayoni', eski saylar orni'), *A'pendinin' qumi'*, *Qarani'n' taqi'ri'*, *Qullardi'n' sayi'* *Qi'li'shti'n' qalasi'* (Taxtako'pir rayoni', jerdin' ati'), *Mami'ydi'n'*

²⁷ Суперанская А.В. Ономастические универсалии. //Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 349.

*dalasi`* (Shomanay rayoni`, elatli` ori`n), *G`aniyding` jurti`*, *Yesbergennin` jurti`*, *Qalbaydin` qudi`g`i`*, *Qanshaydin` qudi`g`i`* (Shi`mbay rayoni`, jerdin` ati`, qudi`q) ha`m t.b. Ayi`ri`m u`sh si`n`arli` toponimlardin` birinshi si`n`ari` ataw, yekinshi si`n`ari` iyelik sepliginin`, al u`shinshi si`n`ari` tarti`m jalg`awi`n qabi`llaydi`. Mi`sallar: *Wo`temurat tu`yebeshtin` jeri* (Taxtako`pir rayoni`, ati`z), *Xusan mollani`n` qumi`* (Xojeli rayoni`) ha`m t.b.

2. Birinshi si`n`ari` ataw sepliginde, al yekinshisi tarti`m jalg`awi`n qabi`llag`an. Mi`sallar: *Bayi`mbetquyi`*, *Jinler ma`kani`* (Kegeyli rayoni`, jer), *Jumag`ul to`beshigi* (Qon`i`rat rayoni`), *Ji`lqi`shi` atawi`* (Moynaq rayoni`), *Ketenler oyi`* (Xojeli rayoni`) ha`m t.b.

3. Yeki si`n`ar da jalg`awlarsi`z qollani`ladi`. Bul tu`rdegi toponimler ko`p ushi`rasadi`. Mi`sallar: *Abdullajer*, *Atabayjer*, *Atajantog`ay*, *Arzi`mbetbulaq*, *Maqsi`mqudi`q* (Qanli`ko`l rayoni`), *Da`metkenshu`n`gil*, *Genjemuratqudi`q*, *Ibrayi`mqudi`q*, *Xojamuratqudi`q* (Qarao`zek rayoni`), *Jumag`ulqum* (Qon`i`rat rayoni`), *Jiyemuratshu`n`gil* (No`kis rayoni`), *G`arri`bayqudi`q*, *Seytniyazqorg`an* (Shomanay rayoni`), *Ziywar bo`lik* (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b.

Geyde bir neshe so`zlerden quralg`an ga`pler de bir so`z si`pati`nda belgili bir ma`nige (zatli`q, belgi ma`nisi ha`m t.b.) iye boli`p, bir tu`sinikti an`latadi` ha`m geografiyali`q obekttin` atamasi` boli`p keledi. Mi`sallar: *Ayg`i`r soyg`an ko`lem* (Kegeyli rayoni`), *Balaqoyg`anqum* (Taxtako`pir rayoni`), *Qumji`qqi`n*, *Tu`rkmen qi`ri`lg`an jer*, *Xan jatqan jer* (Xojeli rayoni`, awi`l, jerdin` ati`) t.b.

Bunday dizbekli toponimler birikken qospa toponimlardin` jasali`wının` birinshi basqishi bolip yesaplanadi. Sebebi, adamlardin` wo`z ara pikir

alısıwı barısında uzın atamalar quramındag`ı ayırım buwınlar, grammatikalıq ko`rsetkishler, ha`tte, so`zler de a`ste-aqırın tu`sirilip ayıladı ha`m wolar waqıtlar wo`tiwi menen tu`bir toponimge aylanadı. Mısalı, *Ko`senin`jurtı→Ko`se yurt→Ko`sejurt, Laqqının`jeri→Laqqı jer→Laqqıjer* sıyaqlı.

Solay yetip, Qaraqalpaqstan toponimleri arasında dara toponimlerge salıstırg`anda qospa toponimler ko`pshilikti quraydı. Wolardi` quri`li`si` jag`i`nan tallap u`yreniw til ilimi ushi`n a`hmiyetli. Sebebi, toponimler de til ni`zamlari`na baylani`sli` jasaladı, sol tilde wo`mir su`redi. Bul arqalı` toponimlerdin` jasalı`w u`lgilerin, toparlarg`a aji`rati`w imkaniyati`n berse, yekinshiden, aymaqti`n` ta`biyati`, releflik wo`zgeshelikleri ha`m t.b. ma`selelerge ani`qli`q kirgiziwge boladı.

III BAP. QARAQALPAQSTAN TOPONI'MLERI'NI'N' SEMANTI'KALI'Q KLASSI'FI'KASI'YASI'

Hesh bir tilde ma'nissiz atama bolmaydi'. Ha'r bir jer-suw atamasi' wo'z ma'nis-mazmuni'na, tariyxi'na iye. Wolar belgili bir sebeplerge baylani'sli' payda boladi'. Sonli'qtan, toponimlerdi u'yreniw arqali' xali'qti'n' wo'tmishi ha'm tariyxi', jasaw worni', wol jerdin' ta'biyati', relefi, ruwxı'y-ma'deniy turmi'si', ka'sibi, wo'simlik ha'm haywanatlar du'n'yasi' ha'm t.b. haqqi'nda mag'li'wmatlar ali'w mu'mkinshiligi payda boladi'. Demek, toponim xali'q do'retpesi, wol xali'qti'n' wo'tmishi ha'm bu'gini menen ti'g'i'z baylani'sli'.

Jer-suw atamaları' ju'da' yerte da'wirlerdin' jemisi boli'p, a'yyemgi da'wirlerde-aq adamlar wo'zlerin qorshag'an ortalı'qtag'i' ko'plegen geografiyalı'q obektlerge atamalar bergen. Bunday atamalar ha'r qı'yli' sebeplerge baylani'sli' ju'zege kelgen. Aytayi'q, xali'qti'n' turmi'si'na, ja'miyetlik du'zimge, aymaqti'n' ta'biyg'i'y sha'rayati'na baylani'sli' qoyi'lg'an. Sonli'qtan, toponimler bir qansha ilim tarawlari', atap aytqanda, lingvistika, tariyx, etnografiya ha'm geografiya ilimleri ushi'n bay mag'li'wmat ali'w dereklerinen biri boli'p esaplanadi'. Ayi'ri'm jag'daylarda tilshiler, tariyxshi'lar, etnograflar menen arxeologlar, geograflar da o'zlerinin' izertlew jumi'slari'nda olardi'n' ja'rdemine su'yenedi. Demek, toponimika tek anaw yamasa mi'naw pa'nnin' izertlew obekti dep bir ta'repleme juwmaq shi'g'ari'w qa'te. Sonli'qtan, toponimlerdin' etimologiyasi'n geografiya, lingvistika, tariyx pa'nlerine ta'n bolg'an usi'llarg'a su'yenip izertlegende g'ana ku'tilgen na'tiyjelerge yerisiw

mu'mkin". Toponimikani'n bunday baylani'si ma'seleleri ko'pshilik ilimpazlar ta'repinen duri's belgilep ko'rsetilgen.

Son'g'i ji'llari bir qatar izertlewshiler ta'repinen geografiyali'q atamalardi ha'r ta'repleme u'yreniwge ayri'qsha kewil awdari'lmaqta. Wo'ytkeni, geografiyali'q atamalar sol jerde jasaytug'i'n xali'q tilin' tariyxi'n u'yreniwde, aymaqti'n ta'biyg'i'y geografiyali'q wo'zgesheliklerin, ta'biyati'n biliwde a'hmiyetli wori'n tutadi'.

Ha'zirgi tilshi ilimpazlar jer-suw atamalarina etimologiyali'q tallaw jasawda wolardi yen da'slep to'mendegishe bo'lip qaraydi'.

1. Ma'nisi ha'mmege tu'sinikli bolg'an toponimlar. Bunday toponimlar hesh qanday etimologiyali'q izertlewdi talap etpeydi. Mi'sali, *Xojeli, Taxtako'pir, Begjap, Kegeyli, Qarao'zek* ha'm t.b.

2. Ma'nisi etimologiyali'q izertlewlar ja'rdeminde ani'q bolatug'i'n toponimlar. Bul atamalar qoyi'lg'annan son fonetikali'q wo'zgeriske ushi'raydi'. Wolardi'n ma'nisin arnawli lingvistikali'q tallawlar ja'rdeminde ashi'p tu'sindiriw mu'mkin. Olarg'a, *No'kis, U'rgensh, Man'g'i't* ha'm t.b.

3. Ha'zirde mazmuni'n tu'sindirip beriw qi'yi'n bolg'an toponimlar.²⁸ Mi'sali, *U'rgensh, Xiywa, Buxara, Samarqand* si'yaqli'. Qaraqalpaqstan toponimlari qurami'nda bul toparg'a kiretug'i'n toponimlar derlik ushi'raspaydi'. Q.A'bdimuratov aymag'i'mi'zda'gi toponimlardin ko'pshiligi son'g'i da'wirlerde payda bolg'an dep juwmaq shi'g'aradi²⁹.

I'zertlew obektimizge tiyisli bolg'an Qaraqalpaqstan toponimlerinin de ko'pshiligi joqari'da ko'rsetilgen birinshi jol menen payda bolg'an yag'ni'y ji'ynalg'an materiallar ishinde ma'nisi ha'mme ushi'n tu'sinikli bolg'an toponimlar ko'pshilikti quraydi'.

²⁸ Қораев С. Географик номлар сири. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978. 11-б.

²⁹ Абдимуратов Қ. Қарақалпақ тилинің топонимлеринен очерклер.: ҚД. – Нөкис: 1966. 54-б.

Toponimlar uzaq da'wirlardan berli bar boli'p, wolardi'n' ayi'ri'mlari' xali'qti'n' turmi'si'nda ju'z berip ati'rg'an waqi'ya ha'm qubi'li'slardi'n' atamalari' yag'ni'y esteligi si'patanda saqlani'p qali'wi' mu'mkin. Bizge belgili toponimlardan payda boli'wi' ha'm wo'zgeriwi xali'q turmi'si' ha'm woni'n' tariyxi', aymaqti'n' ta'biyg'i'y wo'zgesheliklari menen baylani'sli'. Qaraqalpaqstandag'i' ko'plegen toponimlar qaraqalpaq, wo'zbek, qazaq, tu'rkmeler xali'qlari'ni'n' uri'w-taypa ha'm millet atamalari' menen baylani'sli' payda bolg'an. Buni'n' wo'zi sol uri'w-taypani'n' yamasa millettin' qaysi' jerde qoni'slasqan, qaysi' jerlerdi ma'kan yetkenliginen da'rek beredi. Al ko'pshilik toponimlar tariyxi'y waqi'yalar, tariyxi'y shaxslardi'n' atlari' menen, ja'ne bir topari' xali'qti'n' ka'sibi, wo'neri ha'm t.b. baylani'sli' do'regen. Bunnan mi'naday juwmaq shi'g'ari'wg'a boladi', yeger de toponimlar tildegi ma'nili so'zlerden payda bolg'an bolsa, bul wolardi' leksika-semantikali'q jaqtan toparlarg'a bo'lip izertlew mu'mkinshiligin beredi. Ma'selen, etnikali'q belgiler tiykari'ndag'i' toponimlar (etnotoponimlar): *Nayman awi'li'*, *Uyg'i'r awi'li'* (Xojeli), *Qazayaqli' awi'li'*, *Xoja awi'li'* (Qanli'ko'l), *Qostamg'ali' awi'li'* (Qarao'zek); adam atlari'na baylani'sli' (antropotonim): *On'g'ar awi'li'*, *Berdibay awi'li'* (Xojeli); suw obektlerine baylani'sli': *I'yshan jap awi'li'* (Xojeli), *A'miwda'r'ya* (rayon); o'simlik tu'rlerine baylani'sli' (fitotonim): *Qaratal awi'li'*, *Qami'sshali' awi'li'* (Xojeli); haywanat atamalari'na baylani'sli' (zootoponim): *Qurbaqa awi'li'*, *Shag'ala ko'li* (Xojeli); adamlardi'n' ka'sibi, o'nerine baylani'sli': *Qumbi'z awi'li'*, *Boyrashi' jap* (Xojeli) ha'm t.b.

Demek ko'pshilik atamalar xali'q turmi'si', oni'n ka'sibi, ku'n ko'risi, aymaqti'n' fizikali'q-ta'biyg'i'y o'zgesheliklari menen baylani'sli'.

Toponimlar tildegi soʻz haʼm elementlardan jasalsa da, wolardan toʻmendegidey woʻzgesheliklari menen ajiʼraliʼp turadiʼ:

Toponimlar taʼbiyat haʼm jaʼmiyetdegi yoʻzgerislar menen baylaniʼsliʼ halda belgili bir niʼzamliʼliʼqlar tiykariʼnda payda boladiʼ.

Bizge belgili, toponimlardinʼ payda boliʼwiʼ haʼm yoʻzgeriwi xaliʼq tariyxiʼ menen tikkeley baylaniʼsliʼ. Geografiyaliʼq atamalar uzaq daʼwirlerden berli bar boliʼp, xaliʼqtiʼnʼ turmiʼsiʼnda juʼz bergen waqiʼya haʼm qubiʼliʼslardiʼnʼ atamasiʼ siʼpatiʼnda saqlaniʼp qalgʼan.

Qaraqalpaqstanda juʼdaʼ koʻplep uriʼw-taypa haʼm xaliʼq atlariʼ menen atalatugʼiʼn toponimlar ushiʼrasadiʼ. Bul xaliʼqlardiʼnʼ tariyxiʼy baylaniʼslariʼ haqqiʼnda belgili daʼrejede guʼwaliʼq beredi. Koʻpshilik toponimlar tariyxiʼy adamlardiʼnʼ atlariʼn, adamlardiʼnʼ kaʼsipkaʼrine, diyxanshiʼliʼqqa baylaniʼsliʼ terminlarde yoʻzinde saqlagʼan. Sonliʼqtan atamalardiʼ uʼyrene yotiʼriʼp, olardiʼ bir-birinen ajiʼratiʼp ñemes, al bir qatar basqa atamalar menen baylaniʼsliʼ izertlewimiz haʼm bul qatnastiʼ aniʼqlawiʼmiʼz kerek. Aʼlbette, bul maʼselelarde toponimlardinʼ aniʼq klassifikaciyasiʼsiʼz sheshiw muʼmkin ñemes. Soniʼnʼ ushiʼn da bul maʼsele toponimikada aʼhmiyetli maʼselelerden biri.

Toponimlarde klassifikaciyalaw XIʼX aʼsirden baslangʼan menen, haʼzirgi kuʼnge deyin yoʻziniʼnʼ aʼhmiyetin joytqan ñemes. Bul daʼwir ishinde juʼdaʼ koʻplep izertlewshilar taʼrepinen atamalar haʼr qiʼyliʼ klassifikaciyalandiʼ.

Bizinʼ pikirimizshe, toponim yenʼ daʼslep soʻz. Bul soʻzge obektti atap koʻrsetiw xiʼzmeti juʼklengen. Toponimlar haʼm, soʻzlar haʼm tilde payda boladiʼ. Toponim de soʻz siʼyaqliʼ tildinʼ ishki muʼmkinshiliklari negizinde doʻreydi haʼm til niʼzamliʼliʼqlariʼna boysiʼnadiʼ. Toponimikaliʼq leksika tildinʼ soʻzlik quramiʼ menen tiʼgʼiʼz baylaniʼsliʼ rawajlanadiʼ. "Geografiyaliʼq obektlerge atama beriw ushiʼn xaliʼq taʼrepinen

paydalani`lg`an barli`q so`zler ji`ynag`i` toponimikali`q leksika dep ataladi`".<sup>30</sup> Soni`n` ushi`n da, til iliminde toponimlardi leksika-semantikali`q jaqtan bir neshe toparlarga`a bo`lip izertleydi. Biraq ha`zirge shekem islengen miynetlerge na`zer salsaq, toponimlardi semantikali`q jaqtan klassifikasiyalawda belgili bir prinsiplilik joq yekenligin ko`riwge boladi`. Ma`selen, bir qatar izertlewshiler toponimlardi semantikali`q jaqtan to`mendegishe 8 toparga`a bo`lip u`yreniwdi usi`ni`s etedi. Wolar:

1. Etnotoponimler – yag`ni`y uri`w, qa`wim, xali`q ha`m millet atamari`nan jasalg`an atamalar;
2. Antropotoponimler – Adam ati`, fimiliyasi` ha`m laqaplari`nan jasalg`an atamalar;
3. Zootoponimler – haywanatlar atamari`nan payda bolg`an geografiyali`q atamalar;
4. Fitotoponimler - wo`simlik du`n`yasi` yag`ni`y wo`simliklerdin` atamari`na baylani`sli` payda bolg`an atamalar.
5. Geomorfologiyali`q toponimler – obekttin` fizika-geografiyali`q wo`zgesheligi menen baylani`sli` toponimler.

Ayi`ri`m izertlewshiler bolsa toponimlardi semantikali`q jaqtan 3 toparga`a bo`lip u`yreniwdi ksi`ni`s yetedi. Wolar:

1. etnonimlerden payda bolg`an toponimler;
2. adam atlari`nan payda bolg`an toponimler;
3. jer du`zilisi, wo`simlik ha`m haywanat du`n`yasi`na baylani`sli` payda bolg`an toponimler.

Bul ma`selege arnalg`an basqa bir izertlewlerde geografiyali`q atamalar semantikali`q wo`zgesheligine qaray segizge bo`lingen:

³⁰ Қораев С. Топонимика. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2006. 162-б.

1. uri`w yamasa qa`wim atamaları`n bildiretug`i`n toponimler;
2. millet atlari`n bildiretug`i`n toponimler;
3. adam atlari`na qoyi`lg`an toponimler;
4. adamlardi`n` ka`sibine baylani`sli` qoyi`lg`an toponimler;
5. wo`simlik yamasa terek atlari` menen baylani`sli` toponimler;
6. yel-jurt, ma`kan atlari`na baylani`sli` do`regen toponimler;
7. haywanat atlari`na baylani`sli` toponimler;
8. geografiyalı`q relefti bildiretug`i`n toponimler.

Demek joqari`da ayti`p wo`tkenimizdey, toponimlerdi semantikali`q jaqtan klassifikasiyalawda birdeylik joq. Bizin`she, toponimlerdin` klassifikasiyasi`nda semantikali`q prinsipten, izertlew din` xarakterinen, izertlewshinin` aldi`na qoyg`an maqsetlerinen ha`m materiallardı`n` talaplari`nan kelip shi`g`i`p wolardi` toparlarg`a bo`lip u`yreniw ori`nli` dep oylaymi`z.

Solay yetip, biz jumi`si`mi`zdi`n` bul babi`nda Qaraqalpaqstan toponimlerin joqari`da keltirilgen pikir ha`m usi`ni`slardi` yesapqa ali`p ha`m belgili ali`mlar H.Hasanov, Z.Dosimov ha`m T.Nafasovlardı`n` izertlewlerine su`yene woti`ri`p, to`mendegishe semantikali`q toparlarg`a bo`lip u`yrendik.

1. Etnotoponimler

2. Antrotoponimler

3. Xali`qti`n` ka`sip-wo`nerine baylani`sli` toponimler

4. Fitotoponimler

5. Zootoponimler

6. Geomorfologiyali`q toponimler

7. Uqsas toponimler

8. Waqi`ya-ha`diyseler menen baylani`sli` toponimler

9. A`psana ha`m diniy tu`sinikler menen baylani`sli` toponimler

10. Belgi (ni`shan) etip berilgen toponimler

13. Zamago`y toponimler

1. Etnotoponimler

Belgili bir jerdin` uri`w-taypa ha`m millet atamalarin` menen atali`wi` etnotoponimler dep ataladi`. Bul ha`r bir uri`w-taypa yamasa millettin` wo`z aldin`na toparlasi`p, bir shoq boli`p woti`rg`an jerin bildiredi.

Ko`pshilik ma`mleket atlarin` xali`q, millet atin`na –*stan* affiksoidin`ni`n` qosi`li`wi` menen payda bolg`an. Mi`sali`, *O`zbekstan, Qaraqalpaqstan, Qazaqstan, Tu`rkmenstan* t.b.

Etnotoponimler ju`da` uzaq da`wirdin` jemisi boli`p, yolar bir neshshe a`sirlerden berli saqlani`p kelmekte. Qaraqalpaqstan territoriyasin`da ha`zirge shekem ju`da` ko`plep uri`w-taypa ha`m xali`q atlarin` saqlani`p qalg`an. Solardan, a`sirese, yo`zbek, qazaq ha`m tu`rkmen uri`w atlarin` menen atalatug`in` geografiyalıq atamalar da ko`plep ushi`rasadi`. Uli`wma alg`anda, etnotoponimlerdi izertlew Qaraqalpaqstan xalqin`ni`n` ha`m qaraqalpaqlardin` kelip shi`g`i`w ma`selelerin sheshiw ushin` ja`rdem beredi.

Etnonimler menen atalg`an jer-suw obektleri, tiykari`nan, xali`q, millet, uri`wlar tariyxi` menen baylani`sli`. Wolardin` ishinde tek qaraqalpaq uri`w atlarin` g`ana yemes, al basqa da millet atlarina baylani`sli` do`regen toponimler de bar. Bunday toponimlerden qaysi` millet yamasa uri`wlar qaysi` jerde jasaytug`i`ni`n` biliw mu`mkin. Sol ushin` biz to`mende Qaraqalpaqstan etnotoponimlerin qanday millet yekenligine qaray bir neshe toparlarg`a bo`ldik.

1. Tu`rkiy uri`w-taypa ha`m millet atlari`nan jasalg`an etnotoponimlar.
*Ayteke awi`l, Ayteke jap, Aqman`g`i`t awi`li`, Anna awi`l, Aralbay awi`l, Aranshi` awi`l, Ashamayli` awi`l, Beksi`yi`q awi`l, Boqli`qtay awi`l, Estekjap, Jamansha oy, Qazayaqli` jap, Qan`li` awi`l, Qarasi`yraqjap, Keneges awi`l, Kenegesko`l, Qi`lqali` awi`l, Qi`lqali`jap, Qi`pshaqawi`l, Mayli`baltajap, Mami`qshi` awi`l, Woymawi`tko`l, Salti`rawi`l, San`muri`nawi`l, Xojako`l (Kegeyli rayoni`), Naymantuba (Xojeli rayoni`), Uyg`i`r awi`l (Shomanay rayoni`), Mu`ytenbo`get (Qon`i`rat rayoni`), Ton`moyi`n awi`l, Shu`yit awi`l (Shi`mbay rayoni`) ha`m t.b. si`yaqli` awi`l* atlari` bug`an mi`sal bola aladi`.

2. Tu`rkiy yemes xali`qlardi`n` atlari`nan jasalg`an etnotoponimlar:
Ka`risjap, Ta`jik jer.

Sunday-aq, millet atlari` menen baylani`sli` bolg`an toponimlar de ushi`rasadi`: *Qazaqawi`l, Qazaq jaylaw, Qazaqwoy, Ka`risjap, Ta`jik jer* (Kegeyli rayoni`, awi`l atlari`), *Qazaqda`r`ya* (Moynaq rayoni`, yelatli` ori`n), *Wo`zbek awi`l, Tu`rkmen awi`l* (Xojeli rayoni`), *Wori`s awi`l* (Shi`mbay rayoni`) *Qi`tayqala* (Taxtako`pir rayoni`, jaylaw) t.b.

2. Antrotoponimlar

Jeke adam atlari`, familiyalari`na ha`m laqaplari`na qoyi`lg`an jer-suw atamaları` antropotoponimlar dep ataladi`. Adam atlari`ni`n`, familiyalari`ni`n` toponimge aylani`wi` ken` tarqalg`an lingvistikali`q qubi`li`s, wolar onomastikada ju`da` u`lken wori`n tutadi`.

Antroponimlardin` toponimlarga aylani`wi`, a`lbette ha`r qi`yli` ekstralingvistikali`q faktorlar tiykari`nda payda boladi`. En` da`slep bul eki sistemani`n` bir-biri menen bolg`an jaqi`n qatnasi`nan kelip shi`g`adi`.

Antroponimlar de toponimlar si'yaqli' tek obektlardi jekelep ko'rsetetug'i'n, wolardi' bir-birinen aji'ri'ti'p tani'w imkaniyati'n beretug'i'n lingvistikali'q belgige g'ana yemes, al wolar adamlardi'n' etnikali'q belgisi, milliy wo'zgesheligi, siyasiy-ja'miyetlik ko'zqaraslari'n da ko'rsetiwshi belgi yesaplanadi'. Sol sebepli wolardi'n' arasi'nda wo'zara qatnas yerteden qa'liplesken. Ko'plegen adam atlari'ni'n' geografiyali'q atamalarg'a yamasa geografiyali'q atamalardi'n' adam atlari'na wo'tiwi usi'nday faktorlar menen baylani'sli'. Soni'n' menen birge bunday toponimlerden atalg'an jerdin' belgili bir adamg'a tiyisli yekenligin yamasa sol jerge birinshi ko'ship kelgen adam ati' menen baylani'sli' atalg'an boladi'. Al suw obektlari yag'ni'y jap, salmalardi' qazi'wg'a basshi'li'q yetken adam ati' menen qosi'p atali'w jag'daylari' ko'birek ushi'rasadi'.

Antropotoponimlar de etnotoponimlar si'yaqli' uzaq da'wirdin' jemisi. Biraq antropotoponimlar da'wir yo'tiw menen yo'zinin' xarakterin yo'zgertedi. Ma'selen, ñeskirgen antropotoponimlar obekttin' birer adamg'a qarasi' ñekenligin bildirse, son'g'i' da'wirde payda bolg'an atamalar bu'gingi ku'ndegi xali'q ruwxin' si'patlag'an. Demek, toponimlerde de xali'q psixologiyasi', du'nyaqarasi' belgili da'rejede sa'wlelenedi. Antropotoponimlar Qaraqalpaqstan toponimiyasi'nda tiykarg'i' yori'nlardan birin iyeleydi ha'm yolar xali'qti'n' u'rp-a'deti, diniy ha'm estetikali'q qaraslari' si'yaqli' a'hmiyetli faktlerdi yo'zinde sa'wlendiredi. Bazi'lari' adam atlari'nan, basqalari' familiyalar, laqaplardan jasalg'an. Sol sebepli wolardi' to'mendegishe toparlarga bo'lip u'yrenemiz.

Adam ati'nan jasalg'an toponimlar: *Amanjap, Bati'roy, Elbayjap, Erali'qum, Erjanoy, Erjan ataw, Eshbayko'pir, Esboljarg'an, Esexankebir, Seydanoy, To'lebayoy, Tilemis ko'lem* (Kegeyli rayoni', awi'l atlari'), *Na'dirdin' qumi', To'legenoy*, (Qarao'zek rayoni') t.b.

Laqaplardan jasalg'an toponimlar: *Ko'knarshi'ni'n' jurti', Ko'senin' jurti', Qaraqshi'ni'n' tog'ayi', Laqqi'ni'n' jeri, Reyim ko'k ko'z salma, Shurqulaqti'n' jurti' (Kegeyli rayoni'), A'pendinin' qumi' (Taxtakopir rayoni'), Da'wdin' ati'zi' (Xojeli r rayoni') t.b.*

Titul, atalardan jasalg'an toponimlar: *Atali'q jap, Axunjab, Axunjer, Boli'sjer, Esemurat suwpi' kollektor, I'yshanqala, Qazi'jap, Maqsi'mjab, Maqsi'mni'n' hawi'zi', Raykomjab, Obkom karta, Ha'kimjarg'an, Xanto'be (Kegeyli rayoni'), Ha'kim karta (Shomanay rayoni')*

3. Xali'qti'n' ka'sip-wo'nerine baylani'sli' toponimlar

Bul tu'rge ta'n toponimlar Qaraqalpaqstan toponimiyasi'nda wo'nimli yemes, wolar tek mikrotoponimlar arasi'nda ushi'raydi'. Mi'sali', *An'shi'jer, Bag'shi'jer, Baqsi'ni'n' tog'ayi', Obkom karta (Kegeyli rayoni'), Tu'yekesh awi'l (Xojeli rayoni', awi'l ati'), Ha'kim karta (Shomanay rayoni')* t.b.

4. Fitotoponimlar

Wo'simliklar ati' menen atali'wshi' toponimlar fitonimik tip yamasa fitotoponimlar dep ataymi'z. Bunday toponimlardan atalg'an jerde qanday wo'simlik tu'ri bar yekenin biliwge boladi'. Respublika toponimiyasi'nda bul tu'rge kiretug'in toponimlar sani' jag'inan ko'p yemes. Mi'sali', *Arpako'l, Bestoran'g'i'l, Biydayli'qko'l, Geshir awi'l, Ju'zimbag', Shiginjer, Shoqtoran'g'i'l (Kegeyli rayoni', ko'l, awi'l atlari'), Juwsansay (Qon'i'rat rayoni'), Jon'i'shqa karta (Shomanay rayoni'), Qami'sari'q (Shi'mbay rayoni', salma), Biydayko'l (Taxtakopir rayoni')* t.b.. Fitotoponimlardan atalg'an jerde sol wo'simlik tu'rinin' ko'p yekenin yamasa buri'n wo'skenin biliwge boladi'.

5. Zootoponimlar

Geypara toponimlarning atali`wi`nda sol aymaqta jasaytug`i`n ha`m geografiyalik obekt penen belgili da`rejede qatnasi` bar bolg`an haywanat du`n`yasi` tiykar boladi`. Bunday toponimlarni zoonimik tip yamasa zootoponimlar dep ataw mu`mkin.³¹

Aymag`i`mi`z toponimiyasi`nda haywanat atlari`nan jasalg`an toponimlar de azlap ushi`rasadi`. Wolardi` usi` toparg`a kiritemiz. Mi`sali`, *Aydarhaoy*, *Atketkenjap*, *Birqazanko`l*, *Don`i`zketken jap*, *Qozi`jap*, *Qoyanqashqanjer*, *Sag`alsalma*, *Torg`ayjap*, *Shi`mshi`qoy* (Kegeyli rayoni`, jer, arna atlari`), *Quwli`ko`l*, (Qanli`ko`l, Taxtako`pir rayoni`, awi`l atlari`), *Tu`lki ataw* (Taxtako`pir rayoni`, to`beshik ati`), *Qoyanshor*, *Ha`kke awi`l* (Qon`i`rat rayoni`, jer, awi`l ati`), *Mal wo`tken* (Shi`mbay rayoni`, ati`z ati`), *Baqali`jap*, *Sazanjap* (Shomanay rayoni`) ha`m t.b.

6. Geomorfologiyalik toponimlar

Geomorfologiyalik toponimlar orqali` atalg`an geografiyalik obektning geomorfologiyalik wo`zgesheligin, tu`r-tu`sin, san-mug`dari`n, sapasi`n biliv mu`mkin. Mi`sali`, **obektin` si`rtqi` ko`rinisi**: *Jalpaqjap*, *Do`n`gelekko`l*, *Qi`ysi`qkanal* (Kegeyli rayoni`, qumli` jer, arna atlari`), *Sari` ataw* (Xojeli rayoni`, to`beshik atlari`), *Do`n`gelek ati`z*, *I`yinag`ash ati`z* (Shomanay rayoni`); **obektin` qatar ta`rtibi**: *Besinshi awi`l*, *Jetinshi awi`l*, *Tog`i`zu`y*, *U`shtam*, *Qi`ri`qbes jer salma* (Kegeyli rayoni`, awi`l, jer atlari`), *Besko`pir*, *Won to`rt karta* (Qanli`ko`l rayoni`, ko`pir, ati`z atlari`), *Qi`rq u`yli* (Xojeli rayoni`, awi`l ati`), *U`sh gektar* (Shi`mbay rayoni`, ati`z ati`); **jerdin` o`zine**

³¹ Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985. 77-б.

ta`n o`zgesheli: Aytaqi`r, Bozataw, Porli`taw, Sasi`qko`l, Tentekjap, Si`rli`jap (Kegeyli rayoni`, awi`l, jer, taw, ko`l, arna atlari`) t.b.

7. Uqsas toponimlar

A`dette qala yamasa awi`ldi`n` tusi`nan da`rya, kanallar wo`tetug`i`n` bolsa wolar (qala, awi`llar) sol da`rya, arnani`n` ati` menen ataladi`. Aymag`i`mi`zdag`i` bir qatar awi`llardi`n` atali`wi`nda usi`nday halatti` ko`riwge boladi`. Mi`sali`, *Yerkinda`r`ya* (Kegeyli rayoni`, yelatli` wori`n), *Ko`kda`r`ya* (Qon`i`rat rayoni`, yelatli` wori`n), *Yesimo`zek* (Qarao`zek rayoni`, yelatli` wori`n), *Kindiko`zek* (Qanli`ko`l rayoni`, yelatli` wori`n), *Qami`sari`q, Qi`zi`lo`zek* (Shi`mbay rayoni`, yelatli` wori`n), *Mayli`o`zek* (Shomanay rayoni`, awi`l).

Sonday-aq, geyde awi`l ha`m yelatli` wori`nlarg`a u`lken qala, ma`mleketlerdin` atlari` da beriledi. Wolardi` da usi` toparg`a kiritsek boladi`. Mi`sali`, *O`zbekstan* (Taxtakopir rayoni`, yelatli` wori`n), *Tashkent* (Shomanay rayoni`, yelatli` wori`n), *Xorezm* (Qon`i`rat rayoni`, yelatli` wori`n) t.b.

Son`g`i` izertlewlerde bunday toponimlar «toponimlar din` ko`shiwi» yamasa «birlemshi ha`m yekilemshi» atlar dep te ataladi`.

8. Waqi`ya-ha`diyseler menen baylani`sli` toponimlar

Ayi`ri`m jer atamalari` sol wori`ndag`i` qanday da bir waqi`ya menen baylani`sli` kelip shi`g`adi`. Wolardi`n` atali`w motivi de da`stu`riy yemes. Mi`sali`, *Ayg`i`r soyg`an jer, Kiyeli kebirlik* (Kegeyli rayoni`, jer ati`), *Barsa kelmes, Mal wo`lgen* (Moynaq r rayoni`, jer atlari`), *Jilliqum, Tu`rkmen qi`ri`lg`an jer, Xan jatqan jer* (Xojeli rayoni`, jer atlari`),

Wo`lida`r`ya (Shomanay rayoni`, ko`l ati`) t.b. Bunday toponimlar ko`binasi mikrotoponimlarda ushi`rasadi`.

9. A`psana ha`m diniy tu`siniklar menen baylani`sli` toponimlar

Bul toparg`a aymag`i`mi`zdag`i` Jinlar ma`kani`, I`yshanqala, Shaytanto`be (Kegeyli rayoni`, jer ati`), A`wliye ati`z (Qanli`ko`l rayoni`, ati`zdi`n` ati`), Maqsi`m awi`l, Payg`ambardi`n` qi`zi` (Qon`i`rat rayoni`, awi`l, to`beliktin` atlari`), Mizdaqxan, Husan mollani`n` qumi` (Xojeli rayoni`, tarixi`y jer ha`m qumli`qti`n` atlari`) t.b. toponimlar kirgiziwge boladi`. A`dette, wolar ha`r qi`yli` tu`siniklar menen baylani`sli` payda bolg`an.

10. Belqi (ni`shan) etip berilgen toponimlar

Xali`qti`n` socialli`q halati`n, turmi`si`n t.b. bildiriw maqsetinde qoyi`lg`an toponimlar. Mi`sali`, Xali`qabad (Kegeyli rayoni`, yelatli` wori`n), Bostan, Gu`labad, Yelabad posyolkasi`, Yerkin (Qon`i`rat rayoni`, awi`l atlari`) Azatli`q, Dosli`q, Gu`listan, Shadli`q (Xojeli rayoni`, awi`l atlari`), Diyqanabad (Shomanay rayoni`, yelatli` wori`n) ha`m t.b.

11. Zamanago`y toponimlar

Jer-suwa atlari` da zamanlar wo`tiwi menen wo`zgeriwi mu`mkin. Buni` tu`rli sebepler menen baylani`sti`ri`w mu`mkin. Ma`selen, ma`mleketimiz g`a`rezsizlikke yeriskennen keyin xali`qti`n` tilek-wo`tinishlerin yesapqa ali`p, bir qatar awi`llardi`n`, yelatli` wori`nlardi`n` atlari` zamanago`y atlar menen almasti`ri`ldi`. Jan`adan payda bolg`an yelatli` wori`nlarg`a, awi`llarg`a zamanago`y atlar berildi. Mi`sali`, Amir Temur awi`li` (Xojeli rayoni`), Nawri`z, Jan`abirlik (Qon`i`rat rayoni`, awi`l

atlari`), *Taza qoni`s* (Taxtako`pir rayoni`, awi`l ati`) t.b. Bul toparg`a kiretug`i`n toponimlar aymag`i`mi`zda ko`pshilikni quraydi`.

Juwmaqlap aytqanda, Qaraqalpaqstan toponimlari wo`zlerinin` semantikali`q wo`zgesheliklerine qaray ha`r qi`yli` toparlarg`a ta`n. Wolardi`n` bunday wo`zgesheliklerin u`yreniw sol jerde jasaytug`i`n xali`qti`n` turmi`si`n, ka`sibin, tariyxin, aymaqti`n` ta`biyg`i`y geografiyalı`q wo`zgesheliklerin, ta`biyati`n biliw mu`mkinshiligin beredi.

JUWMAQ

Pitkeriw qa`nigelik jumi'si`mi`zda Qaraqalpaqstan toponimlerin lingvistikali`q jaqtan izertlep u`yrenip to`mendegidey uli`wma juwmaqlarg`a keldik.

1. Toponimlerdi izertlew, ýolardi`n` payda boli`w tariyxı`n u`yreniw bizge ko`p na`rselerdi ani`qlawda ýo`z ja`rdemin beredi. Bul arqali` tildin` rawajlani`w basqı`shlari`n, ja`miyetlik tariyxı`y waqi`yalardi`, aymaqlardi`n` ha`kimiyatlı`q shegaralari`n ha`m t.b. ani`qlaw mu`mkin boladı`. Usi` jerde Qaraqalpaqstan toponimiyası` haqqı`nda so`z ýetkende, ýele de izertlewlerdi ku`tip turg`an ma`seleler barshi`li`q dep ýesaplaymi`z. A`sirese, aymag`i`mi`zdag`i` toponimlerdi toplaw, ýolardi` lingvistikali`q jobada u`yreniw, toponimler so`zligin islep shi`g`i`w ha`zirgi til biliminin` aldi`nda turg`an ma`selelerdin` birinen esaplanadı`.

2. Qaraqalpaq tili de basqa tu`rkiy tilleri si`yaqlı` geografiyali`q terminler sistemasi`na bay. Ýolardi` ha`zirgi tu`rkiy tilles xalı`qlar tilindegi variantlari` menen salı`sti`rmalı` u`yreniw arqali` tiller arası`ndag`i` baylani`s, tillerdin` tariyxı`y rawajlani`w basqı`shlari`, soni`n` menen birge, geografiyali`q terminlerdin` qollani`li`w ýo`risi ha`m semantikali`q ýo`zgeshelikleri belgili boladı`. Soni`n` menen birge ýolardi`n` ishinde tuwi`sqa ha`m basqa da qon`si`las tillerde ushi`raspaytug`i`n ayi`ri`m jergilikli aymaqa ta`n bolg`an jergilikli geografiyali`q terminler de bar. Ýolar usi` tildin` milliy ýo`zgesheliklerin belgilewde ja`ne aymaqtı`n` toponimlerin u`yreniwde ýo`z ja`rdemin tiygizedi.

3. Toponimlerdi u`yreniwde geografiyali`q terminlerdin` ýorni` ayri`qsha. Qaraqalpaqstanni`n` qa`legen aymag`i`ndag`i` toponimler quramı`nda olar ushi`rasadı`. Ýo`z gezeginde geografiyali`q terminlerdi

u`yreniw ushi`n da toponimlardin` yorni` ayri`qsha hesaplanadi`. Al, geografiyalıq terminlardin` республика toponimleri qurami`nda qollani`li`wi` birdey hemes. Ayi`ri`mlari` jiyi qollani`lsa, basqalari` siyrek.

4. Qaraqalpaqstan toponimleri tariyxıy shi`g`i`si` boyi`nsha ha`r tu`rli tillik qatlamg`a ta`n. Yoldardi`n` tiykarg`i` qatlami`n tu`rkiy tillerine yorta q so`zlerden payda bolg`an toponimler quraydi`. Soni`n` menen birge yo`zge tillerge ta`n bolg`an, ma`selen, arab, parsi` ha`m yori`s tillerine tiyisli so`zlerden payda bolg`an toponimler de ushi`rasadi`. Bul jag`day uli`wma Qaraqalpaqstan toponimiyasi` ushi`n xarakterli, yo`ytkeni, ha`zirgi waqi`tta tilimiz leksikasi`nda yo`zge tillerge (arab, parsi`, yori`s) ta`n bolg`an so`zler ko`pshilikti quraydi` heken, bul process aymaqti`n` toponimiyasi`nda da ani`q ko`rinedi.

5. Республика toponimlerin morfologiyali`q tallaw arqali` yoldardi`n` grammatikali`q quri`li`si` ha`m jasali`w usi`llari` belgili boldi`. Quri`li`si`na qaray dara toponimlerge qarag`anda qospa toponimler sani` jag`i`nan a`dewir ko`p. Yoldardi`n` jasali`w usi`llari` da ha`r qi`yli`. A`sirese, jergilikli toponimler so`z qosi`li`w usi`li` arqali` yo`nimli jasalg`an. Республикамыз toponimlerinin` ko`pshiligin qospa toponimler quraydi`. Yoldardi` morfologiyali`q jaqtan tallap u`yrengende, bir komponenti jergilikli geografiyalıq terminlerden jasalg`an.

6. Qaraqalpaqstan toponimiyasi` materialları`n semantikali`q jaqtan klassifikaciyalaw, bul aymaqta toponimlardin` derlik barli`q tu`rlerinin` (semantikali`q jaqtan) ushi`rasatug`i`ni`n ko`rsetti. Аймағымыз toponimiyasi` ushi`n etnikali`q belgiler tiykari`nda payda bolg`an etnotoponimler, jeke adam atlari`, familiyalari` ha`m laqaplari` tiykari`nda payda bolg`an antropotoponimler, yo`simlik du`n`yasi`na baylani`sli` do`regen

fitotoponimler, haywanat du`n`yasi` menen baylani`sli` payda bolg`an zootoponimler ha`m jerdin` quri`li`si`na, du`zilisine, тарийхий ўақыялар ҳам басқа белгилер менен baylani`sli` payda bolg`an toponimler xarakterli йесaplanadi`.

Pikirimizdin` juwmag`i`nda, Қарақалпақстан toponimiyasi`ni`n` payda boli`wi` ha`m rawajlani`wi` usi` aymaqta jasawshi` xali`qti`n` uzaq tariyxı`y ўo`tmishi, socialli`q, siyasiy, ma`deniy, etnikali`q turmi`si` ha`m aymaqti`n` ta`biyg`i`y ўo`zgeshelikleri menen ti`g`i`z baylani`sli` boli`p, bul tek g`ana til bilimi ushi`n g`ana йemes, al tariyx, geografiya, etnografiya ha`m ma`deniyat ushi`n da biybaha materiallar bere aladi`.

A'DEBI'YATLAR

1. Karimov I.A. «Joqari ma`nawiyat – jen`ilmes ku`sh» - Tashkent: Manaviyat, 2008.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz – kelajak ywq – Toshkent: Sharq, 1998.
3. Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған?. – Нөкис. – Қарақалпақстан, 1965.
4. Абдимуратов Қ. Қарақалпақ тилинің топонимлеринен очерклер.: ҚД. Нөкис: 1966.
5. Атаниязов С. Түркменистаның географик атларының дүшиндиришли сөзлүги. – Ашгабад: Ылым, 1980.
6. Әбдірахманов Ә. Топонимика және этимология. – Алматы: Ғылым, 1975.
7. Дмитриева Л.В. Этимологии географических апеллятивов в тюркских и других алтайских языках // Алтайские этимологии. – Ленинград: Наука, 1984.
8. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985.
9. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969.
10. Гарипова Ф.Г. Исследования по гидронимии Татарстана. – Москва: Наука, 1991.
11. Гельдиханов М. Местные географические термины Туркменистана. – АКД, Баку: 1973.
12. Ҳасанов Ҳ. Географик номлар сири. – Тошкент: Ўзбекистон, 1985.
13. Жанузақов Т. Очерк казахской ономастики. – Алма-Ата: 1982.
14. Конкашпаев Г.К. Словарь казахских географических названий. – Алма-Ата: 1963.
15. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982. I т., 1992. IV т.

- 16.Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. – Алматы: Мектеп, 1986.
- 17.Қораев С., Ғуломов П., Рахимбеков Р. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979.
- 18.Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005.
- 19.Қораев С. Топонимика. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2006.
- 20.Қурбанов М.Д. Қарақалпақ тилиндеги географиялық терминлердин лексика-грамматикалық өзгешеликleri.: – КД. – Нөкис: 2011. – 127 б.
- 21.Миракмалов М. Табиий географик терминларнинг шаклланишида халқ атамаларининг ўрни: КД. Тошкент: 1998.
- 22.Молчанова О.Т. Топонимический словарь Горного Алтая. – Горно-Алтайск: Алтайского книжного из-во, 1979.
- 23.Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982.
- 24.Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль. 1984.
- 25.Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. Г`Г` (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). – Тошкент: Университет, 2003.
- 26.Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1980., 1989.
- 27.Умурбаев Е. Географиялық терминлер менен атамалардың орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. – Нөкис: Билим, 1993.
- 28.Эназаров Т.Ж. Ўзбекистон топонимлари: луғавий асослари ва этимологик тадқиқи йўллари.: КДА. – Тошкент: 2006.
- 29.Юзбашев Р.М. Опыт исследования азербайджанских географических терминов. АҚД. Баку. 1962.

MAZMUNİ:

Jumı'sti'n' uli'wma si'patlaması	5-7
Kirisiw.....	8-10

I bap. Respublika toponi'mi'yasi'nda qollani'latug'i'n geografi'yalı'q terminler.....	11-23
--	--------------

II bap. Qaraqalpaqstan toponimlerinin` grammatikalı'q quri'li'si`	24-32
<i>Tu`bir toponimler.....</i>	<i>27</i>
<i>Qospa toponimler.....</i>	<i>27</i>

III bap. Qaraqalpaqstan toponimlerinin` semantikali'q klassifikaciyası`	33-46
<i>1. Etnotoponimler</i>	<i>39</i>
<i>2. Antrotoponimler</i>	<i>40</i>
<i>3. Xalı'qti'n` ka'sip-wo`nerine baylani`sli` toponimler.....</i>	<i>42</i>
<i>4. Fitotoponimler.....</i>	<i>42</i>
<i>5. Zootoponimler.....</i>	<i>43</i>
<i>6. Geomorfologiyalı'q toponimler.....</i>	<i>43</i>
<i>7. Uqsas toponimler.....</i>	<i>44</i>
<i>8. Waqi'ya-ha`diyseler menen baylani`sli` toponimler.....</i>	<i>44</i>
<i>9. A`psana ha`m diniy tu`sinikler menen baylani`sli` toponimler.....</i>	<i>45</i>
<i>10. Belgi (ni`shan) yetip berilgen toponimler.....</i>	<i>45</i>
<i>11. Zamago'y toponimler.....</i>	<i>45</i>

Juwmaq.....	47-49
-------------	-------

Paydalani'lg`an a`debiyatlar.....	50-52
-----------------------------------	-------